ਅੰਤਿਕਾ - I

ਸ਼੍ਰੀਮਦ੍ ਭਗਵਦ੍ ਗੀਤਾ : ਇਤਿਹਾਸਕ, ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ, ਅਰਥਾਵਲੀ

ਗੀਤਾ ਉਪਦੇਸ਼ :- ਗੀਤਾ ਅਜਿਹਾ ਅਲੌਕਿਕ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਨ ਨਾਰਾਇਣ ਵੱਲੋਂ ਨਰ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੀਤਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸ਼ਾਸ਼ਵਤ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੀਤਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਹਾਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਮਰਾਟ ਜਨਮੇਜਯ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਸਾਤਵਿਕ ਧਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੰਗੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਵੈਸ਼ੰਪਾਯਣ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੀਤਾ ਦੇ ਚੌਥੇ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਨੰ: 1 ਤੇ 2 ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਵੀ ਇੰਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਇਸ ਅਨੁਪਮ ਯੋਗ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੈਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵਿਵਸ਼੍ਵਾਨ੍ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵਿਵਸ਼੍ਵਾਨ੍ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਮੰਨੂ ਨੂੰ ਤੇ ਮੰਨੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਇਕ੍ਸ਼੍ਵਾਕ੍ ਨੂੰ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾਇਆ, ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਰਾਜ-ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਹ ਕਾਲ ਦੇ ਮਹਾਨ ਅੰਤਰਾਲ ਤੋਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਯੋਗ ਧਰਮ ਦਾ ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਰਾਹੀਂ ਤੈਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਭਗਤ ਤੇ ਪਿਆਰਾ ਮਿੱਤਰ ਏਂ। ਤੂੰ ਸਰਬੋਤਮ ਰਹੱਸਮਈ ਯੋਗ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਏਂ।'

ਸ਼੍ਰੀਮਦ੍ ਭਗਵਦ੍ ਗੀਤਾ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਸੰਬੰਧੀ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਸ਼ਾਂਤੀਪਰਵ 347/47, 49 ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ 'ਨਰੇਸ਼ਵਰ! ਇਹ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਨਾਭਿ ਕਮਲ ਤੋਂ ਸਤਵਾਂ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨਾਰਾਇਣ ਨੇ ਹੀ ਯੁਗ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ, ਲੋਕ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ੁੱਧ-ਸਰੂਪ ਪਿਤਾਮਾ ਨੂੰ, ਇਸ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਪਿਤਾਮਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਪਰਜਾਪਤੀ ਦਕ੍ਸ਼ ਨੂੰ ਇਹ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਸ਼ਾਂਤੀ-ਪਰਵ ਦੇ 348/40-51 ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਫਿਰ ਦਕ੍ਸ਼ ਨੇ ਅਦਿਤਿ ਤੋਂ ਉਤਪਨ, ਆਪਣੇ ਜੇਠੇ ਦੋਹਤਰੇ ਸਵਿਤਾ ਦੇ ਅਗ੍ਰਜ ਆਦਿਤ੍ਯ ਨੂੰ, ਉਸ ਤੋਂ ਵਿਵਸ੍ਵਾਨ੍ ਨੇ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਤ੍ਰੇਤਾਯੁਗ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵਿਵਸ੍ਵਾਨ੍ ਨੇ ਮੰਨੂ ਨੂੰ, ਮੰਨੂ ਨੇ ਸੰਪੂਰਣ ਲੋਕ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਇਕ੍ਸ਼੍ਵਾਕ੍ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਸਾਤ੍ਵਤ ਧਰਮ ਭਗਵਾਨ ਆਦਿ-ਨਾਰਾਇਣ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੋਂ ਪਰਜਾਪਤੀ ਦਕ੍ਸ਼ ਨੂੰ, ਦਕ੍ਸ਼ ਤੋਂ ਆਦਿਤ੍ਯ ਨੂੰ, ਆਦਿਤ੍ਯ ਤੋਂ ਵਿਵਸ੍ਵਾਨ੍ ਨੂੰ, ਵਿਵਸ੍ਵਾਨ੍ ਤੋਂ ਮੰਨੂ ਨੂੰ, ਮੰਨੂ ਤੋਂ ਇਕ੍ਸ਼੍ਵਾਕ੍ ਨੂੰ, ਇਹ ਸਾਤਵਤ ਧਰਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਅੱਗੋਂ ਸਮਰਾਟ ਇਕ੍ਸ਼੍ਵਾਕ੍ ਨੇ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਇਸ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮਾਨਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਤ੍ਰੇਤਾ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਿਠਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਮਾਨਵ-ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਜੋਗੁਣ ਵਧ ਜਾਣ ਕਾਰਣ, ਇਸ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤਿ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਘਟਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਹੌਲੇ-2 ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ਼੍ਰੀਮਨ ਨਾਰਾਇਣਾਵਤਾਰ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਨਰਾਵਾਤਾਰ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਕੇ ਕੁਰੁਕ੍ਸ਼ੇਤ੍ਰ ਦੀ ਪਾਵਨ ਭੂਮੀ ਤੇ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਲੋਕ ਹਿੱਤ ਲਈ ਮੁੜ ਸੁਣਵਾਇਆ।

ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਸ਼ਾਂਤਿ ਪਰਵ 348/7 ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਸੰਗਰਾਮ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਕੌਰਵਾਂ ਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂਜਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਦੇਖਣ ਕਾਰਨ, ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਦੇਖਕੇ, ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਗੀਤਾ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਏਥੇ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੀਤਾ ਦੇ ਚੌਥੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਯੋਗ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੈਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵਿਵਸ੍ਵਾਨ੍ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਰਵ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਮਨ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਹੀਂ ਉਪਦਿਸ਼ਟ ਧਰਮ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਵਿਵਸ੍ਵਾਨ੍ ਦਾ ਹੋਣਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਨਾਰਾਇਣ ਨੇ ਹੀ ਵਿਵਸ੍ਵਾਨ੍ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ? ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਧਰ੍ਮ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਆਦਿ ਪ੍ਰਵਰ੍ਤਕ ਸ਼੍ਰੀਮਨ ਨਾਰਾਇਣ ਹਨ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਉਤਪਨ ਹੋਏ ਵਿਰੰਚਿ ਦੇ ਵੀ ਉਹ ਉਪਦੇਸ਼ਟਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਪਰ੍ਜਾਪਤੀ ਆਦਿਤ੍ਯ ਆਦਿ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸਾਤਵਤ ਧਰਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਥਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਸੰਗਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਆਪ ਆਪਣੇ ਯਥਾਰਥ ਸਰੂਪ ਦਾ ਅਵਬੋਧਨ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਰਵ ਦੇ 342/14 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਕਪਿਲ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਚਿੰਤਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਰੰਚਿ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਰਬ ਲੋਕ ਪਰਜਾਪਤੀ ਵਿਰੰਚਿ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ।' ਭਗਵਦ੍ ਉਪਦਿਸ਼ਟ ਇਸ ਸਾਤਵਤ ਧਰਮ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਜਦ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਿਠਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ 'ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਹਰ ਯੁਗ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।' ਗੀਤਾ ਦੇ ਗਿਆਰਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਅਠਾਰਵਾਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਸਾਤਵਤ ਧਰਮ ਦੇ ਕਰਤਾ ਹਨ ਤੇ ਰਖਿਅਕ ਵੀ ਹਨ, ਪਰ ਮੁੱਖ-ਸੰਚਾਲਕ ਵੀ ਹਨ। ਸਾਤਵਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਜਦ ਪ੍ਰਭੂ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਤਵਤ ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਤਵਤ੍ ਜੋ ਹੈ, ਉਹ ਦੋਸ਼-ਰਹਿਤ ਹੈ, ਕਾਮਨਾ ਬਹਿਤ ਹੈ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਰਮ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਾਤਵਿਤ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਸਾਤਵਤ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਤਵਤ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਅਵਿਛਿੰਨ, ਨਿਰੰਤਰ, ਇਕ ਰਸ, ਨਿਤ੍, ਸਨਾਤਨ। ਭਗਵਾਨ ਸ਼੍ਰੀਮਨ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾ ਇਕ ਨਾਂ ਸਨਾਤਨ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਏਸੇ ਲਈ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਧਰਮ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਯੋਗ ਧਰਮ ਅਥਵਾ ਗੀਤਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਣ ਵੈਦਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਏਸੇ ਧਰਮ ਉੱਪਰ ਹੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਹੋ ਧਰਮ ਮਾਨਵ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਹੋ ਧਰਮ ਯਤੀਆਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ।

ਗੀਤਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕਦ ਹੋਇਆ ? ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਗੀਤਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਦੋਂ ਕੀਤਾ ? ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਈਸਾ ਪੂਰਵਕ ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪਰ ਕੁੱਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਲ, ਈਸਾ ਪੂਰਵਕ ਤੀਜੀ ਸਦੀ ਤੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਵਿਦਵਾਨ ਈਸਾ

ਪੂਰਵਕ ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵੀ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਸਮਾਂ ਈਸਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਨੇਕਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਈਸਾ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਸਤਵੀਂ ਸਦੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਯੁੱਧ, ਈਸਾ ਤੋਂ 3145 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਯੁਧਸ਼ਠਰੀ ਸੰਮਤ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਸਮਾਂ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦਾ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਅੱਜ ਤੋਂ 3145 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

o ੳ

o **ਓਮ੍ ਤਤ੍ ਸਤ੍** :- ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਨਾਂ ਹੈ, ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਓਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅੱਖਰ ਅ ਓ ਮ੍ - ਤਿੰਨ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲਾ ਇਕ ਵਚਨ ਹੈ - ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਵਾਚਕ। ਬੌਧਿਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾਮ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਓਮ ਤਤ੍ ਸਤ੍ - ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ।

o **ਓਮ੍ ਤਤ੍ ਸਤ੍** :- ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਧਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਾਪਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o **ਉਤਪਤੀ** :- ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਤਪਤੀ ਹੈ।

o **ਉਪਨਿਸ਼ਦ੍** :- ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਤੱਤ ਹੈ, ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਭਗਵਦ੍ ਬਾਣੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

o ਅ

o **ਅਸ਼੍ਵੱਤ੍ਥਾਮਾ** :- ਇਹ ਆਚਾਰੀਆ ਦ੍ਰੋਣ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਰਪੀ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਬਾਲਕ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ ਅਸ਼੍ਵ ਸ਼ਬਦ ਵਰਗੀ ਧੁਨੀ ਨਿਕਲੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ - ਅਸ਼੍ਵੱਤ੍ਥਾਮਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਅਰਥ ਵੀ ਹਨ, 'ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਅਸ਼੍ਵੱਤ੍ਥਾਮਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ੰਕਰ ਦਾ ਅੰਸ਼ਾਵਤਾਰ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਮਹਾਪਰਾਕ੍ਰਮੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਨ। ਆਪ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲੈਣ ਦੀ ਸਮੱਰਥਾ ਸੀ। ਅਸ਼੍ਵਤ੍ਥਾਮਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਆਚਾਰੀਆ ਦ੍ਰੋਣ ਦਾ ਹੀ ਚੇਲਾ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦਾ ਅਜਿੱਤ ਸੂਰਮਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਸ਼ਵਤ੍ਥਾਮਾ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ, ਕੌਰਵ ਸੈਨਾ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ।

o **ਆਤ੍ਮਾ** :- ਕਠੋਪਨਿਸ਼ਦ੍ (1/3-3,4) ਅਨੁਸਾਰ ਆਤਮਾ ਰਥੀ ਹੈ, ਉਸ ਰਥੀ ਦਾ ਇਹ ਸਰੀਰ ਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਰਥ ਦਾ ਸਾਰਥੀ ਬੁੱਧੀ ਹੈ। ਮਨ ਲਗਾਮ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਇਸ ਦੇ ਘੋੜੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇ ਭੋਗ ਉਸ ਦਾ ਆਹਾਰ ਹਨ। ਆਤਮਾ ਦਾ ਪਰਮ ਲਕਸ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਸਾਧਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਮ ਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰੱਥ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਮਿਥੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਤਾਂ ਹੀ ਪੁੱਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਰਥ ਦਾ ਚਾਲਕ ਅਥਵਾ ਸਾਰਥੀ ਸਯੋਗ ਸਰਵ ਵਿਧੀ ਕੁਸ਼ਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਰਥੀ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਟਿਕਾਣੇ ਉੱਪਰ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਕਲਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਰੱਖੇਗਾ। ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਘੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਡੋਰ ਸਾਰਥੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰਥੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਘੋੜੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨ ਰੂਪੀ ਰਜ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ। ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਚਿੰਦਾਸ ਕੁਸ਼ੇਤ੍ਰਗ੍ਯ੍ ਦਾ ਜੀਵ ਭਾਵ ਤੋਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਰਥ ਵਿਚ ਰਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਰਾਜਿਤ ਹੈ। ਰਥ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਰਥ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਰਥਵਾਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਸਾਰਥੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਾਰਥੀ ਕੁਸ਼ਲ ਤੇ ਸਬਲ ਹੈ ਤਾਂ ਰੱਜੂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਭੀਸ਼ਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਸਾਰਥੀ ਸਬੱਲ ਤੇ ਕੁਸ਼ਲ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਣਮਿੱਥੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਡੋਰ ਸਾਰਥੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਘੋੜੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੰਜ ਘੋੜੇ ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

o **ਆਤਤਾਈ** :- ਜੋ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਵੇ, ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤਰ ਲੈ ਕੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ, ਧਨ ਚੁਰਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਭੂਮੀ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਹਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ - ਉਹ ਆਤਤਾਯੀ ਹੈ। ਆਤਤਾਯੀ ਛੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਕਰਕੇ ਆਤਤਾਯੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁ ਸਮ੍ਰਿਤਿ 8/350, 351 - ਅਨੁਸਾਰ, 'ਆਤਤਾਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ।

o **ਅਰ੍ਥ** :- ਪੁਰਸ਼ ਅਰ੍ਥ ਦਾ ਦਾਸ ਹੈ, ਅਰ੍ਥ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਾਸ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਤ੍ਯ ਹੈ।

o **ਅਵਿਨਾਸ਼ ਜਾਂ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ** :- ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਸਦਾ ਇਕ ਰਸ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਉਸੇ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਸਿ੍ਤੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ। ਕਾਰਣ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ, ਵਿਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਅਸਿ੍ਤੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿਖਦਾ, ਕੇਵਲ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਉਤਪਤੀ ਜਾਂ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਮਧ੍ਯ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਵਿਦਮਾਨਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗ੍ਯੇਯ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਰਣ ਰਹਿਤ ਹੈ ਤੇ ਕਾਰਜ ਰਹਿਤ ਵੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਦਾ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਅਜਨ੍ਮਾ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ। ਕਿੰਤੂ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਹੰ ਮਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ, ਪੰਜ ਮਹਾਭੂਤ ਆਦਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਜ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਉਸੇ ਵਿਚੋਂ ਜਨਮਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਪਲ ਪਰਿਵਰ੍ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਦ੍ਰਸ਼੍ਯ ਕੁੱਝ ਕਾਲ ਤੱਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਕਾਰਣ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਸ ਦੀ ਸੱਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਤ੍ ਹੈ।

o **ਅਗ੍ਨਿ** :- ਵੈਦਿਕ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਅਗਨੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹਨ 1. ਧ੍ਯੁਹ ਲੋਕ ਦੀ ਨਿਤ੍ਯ ਅਗਨੀ 2. ਅੰਤਰਿਕਸ਼ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ

ਅਗਨੀ 3. ਇਸ ਲੋਕ ਦੀ ਮਰ੍ਤ੍ਯ ਅਗਨੀ।

o **ਅਵਿਦਿਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ** :- ਅਨਿਤ੍ਯ ਵਿਚ ਨਿਤ੍ਯ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਅਪਵਿੱਤਰ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਦੁੱਖ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਖ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਅਨਾਤਮ ਵਿਚ ਆਤਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਇਹੋ ਅਵਿਦਿਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਅਵਿਦਿਆ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸਰੀਰ ਹੈ।

o **ਅਸਥਾਈ ਸੁੱਖ** :- ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੁੱਖ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਤਿਪਲ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਰਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੁੱਖ ਸਥਾਈ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਅਥਵਾ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਘਿਓ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਪਾਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਜਵਲਿਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਬਲਕਿ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਉਤੇਜਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ।

o **ਆਸਕ੍ਤ** :- ਅਗਿਆਨੀ - ਜੋ ਕਰਤੱਵ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਕਰੇ। ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।

o **ਅਸਮ** :- ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਅਸਾਵੀਂ ਹਲਚਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਨਾਂ ਅਸਮ ਹੈ।

o **ਅਹਿੰਸਾ** :- ਸਰੀਰ ਮਨ ਦੀ ਵਾਣੀ ਆਦਿ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਅਨਿਸ਼ਟ ਨਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤੇ ਅਨਿਸ਼ਟ ਨਾ ਚਾਹੁਣ ਨੂੰ - ਅਹਿੰਸਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਅਰਥ, ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ।

o **ਅਧਿਆਤਮ੍** :- ਹਰੇਕ ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਧਿਸ਼ਠਾਨ ਕਰਕੇ ਜੋ ਅਵਸ੍ਥਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮ੍ ਹੈ।

o **ਆਹਾਰ** :- ਆਹਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਅੰਨ ਆਦਿ ਦਾ ਭੋਜਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ, ਕੰਨ, ਨੱਕ ਜੀਭ, ਚਮੜੀ ਆਦਿ ਪੰਜ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਰੂਪ ਸ਼ਬਦ ਗੰਧ, ਰਸ, ਸਪੱਰਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਆਹਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

o **ਅਥਵਾ** :- ਅਥ + ਵਾ = ਅਥਵਾ। ਅਥ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਅੰਤਰ ਤੇ ਵਾ ਸ਼ਬਦ ਅਵਧਾਰਣਾਰਥ = ਨਿਸ਼ਚਯਾਰਥ ਹੈ।

o **ਅਰ੍ਜੁਨ** :- ਅਰ੍ਜੁਨ - ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ। ਅਰ੍ਜੁਨ ਕੁੰਤੀ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ੁੱਧ ਕੁਲ ਵਿਚ ਜਨਮੀ ਸੀ। ਅਰ੍ਜੁਨ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਨਿਰਮਲ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ, ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਸ਼ਤਰੂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।

o **ਅਰ੍ਜੁਨ** :- ਅਰਜਨ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਰੰਗ ਤੋਂ ਸਫ਼ੈਦ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਰਮਲ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਦਿਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ ਨਿਰਮਲ ਹੈ, ਉਹ ਸੱਚ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ।

o **ਅਸੂਯਾ** :- ਗੁਣ ਵਿਸ਼ਯਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ ਕੱਢਣਾ ਅਸੂਯਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਅਸੂਯਾ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਲੋਭ ਮੋਹ ਈਰਖਾ ਆਦਿ ਦਾ ਉਪਲੱਖਣ ਭੀ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

o **ਅਗ੍ਨਿ** :- ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਦਾਹ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਗਨੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਗਨੀ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਅਨਉੱਚਿਤ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o **ਆਤਮਾ** :- ਅਤ੍ਤੀਤ੍ਯਾਤ੍ਮਾ ਵ੍ਯਾਪਕਹ ਆਤਮ, ਜੋ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ।

o **ਅਤਿ-ਰਥ** :- ਇਕ ਅਦਿਤੀਯ ਯੋਧਾ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਰਥ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਯੁੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ।

o **ਆਤਮਾ** :- ਆਤਮਾ ਦੇ ਅੱਠ ਗੁਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ, ਦਿਆ, ਖ਼ਿਮਾ, ਅਨਸੂਯਾ, ਸ਼ੌਚ, ਅਨਾਯਾਸ, ਮੰਗਲ, ਅਕਾਰ੍ਪਣ੍ਯ ਤੇ ਅਸ੍ਪ੍ਰਿਹਾ।

o **ਅਕ੍ਸ਼ੌਹਿਣੀ** :- ਇਕ ਅਕ੍ਸ਼ੌਹਿਣੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ 21870 ਰਥ, 21870 ਹਾਥੀ, 65610 ਘੋੜੇ, ਤੇ 109350 ਪੈਦਲ ਸੈਨਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਜੋ ਸੈਨਾ ਨਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਵੇ।

o **ਅਚ੍ਯੁਤ** :- ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਕਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇਖਣ 'ਤੇ ਵੀ ਅਰਜਨ ਸਾਰੀਆਂ ਅਵੱਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੀਤਾ ਦੇ ਆਦਿ ਮਧ੍ਯ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਅਚ੍ਯੁਤ ਪਦ ਦਾ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

o **ਆਰ੍ਜਵ ਤੇ ਮਾਰ੍ਦਵ** :- ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਆਰ੍ਜਵ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਮਾਰ੍ਦਵ ਹੈ।

o **ਆਹੁਤਿ ਦਾ ਮਹੱਤਵ** :- ਜਦ ਖੇਤ ਵਿਚ ਹਲ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਨਾਜ ਦੇ ਵਧੀਆ ਵਧੀਆ ਬੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖੇਤੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੀਜਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧੇਰੇ ਅਨਾਜ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਯ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਣ, ਪੂਰਵ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਹਵਨ ਕਰਨਾ ਕੀ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੈ ? ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਬੀਜ ਤਾਂ ਆਧਿ ਬੌਧਿਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅੱਗ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਆਹੂਤੀ ਵਰਖਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਾਈ ਆਹੂਤੀ ਆਦਿਤ੍ਯ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸ਼ਟ ਹੋਈਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਤੋਂ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾਹੈ (ਇਹ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ) ਮਾਤੁਰ ਜੀਵ ਅੰਨ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਨ ਜਲ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਜਲ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਜਲ-ਮੀਂਹ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮੀਂਹ/ਜਲ ਲਈ ਯਗ੍ਯ ਹੇਤੂ ਹੈ।

o **ਆਲਸ੍ਯ ਤੇ ਅਕਿਰਿਆ ਪ੍ਰਮਾਦ** :- ਦੋਵੇਂ ਭਾਵੇਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਆਲਸ ਵਿਚ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਕਿਰਿਆ ਪ੍ਰਮਾਦ ਵਿਚ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਨਾਲ ਸੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o **ਆਚਾਰਹੀਣ ਪੁਰਸ਼** :- ਸਿਖਿਆ ਕਲ੍ਪ ਨਿਰੁਕਤ ਛੰਦ ਵਿਆਕਰਣ ਤੇ ਜੋਤਿਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇ ਅੰਗਾਂ ਸਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਵੇਦ ਭੀ ਆਚਾਰਹੀਣ-ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪੰਖ ਪੈਦਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪੰਛੀ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਹਲਣੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਰਤੂ ਸਮੇਂ ਆਚਾਰਹੀਣ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਦ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

o **ਅਭ੍ਯਾਸ** :- ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਆਦਿ ਦਾ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰ-

ਵਾਰ ਆਵ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਅਭਿਆਸ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

੦ ੲ

੦ ਇੰਦ੍ਰਪ੍ਰਸਥ :- ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੈਤ੍ਰਕ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹਸਿਤਨਾਪੁਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪਾਂਡੋਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਯਮਨਾ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਤਟ 'ਤੇ ਨਵੀਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਇੰਦ੍ਰਪ੍ਰਸ੍ਥ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦਿੱਲੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇੰਦ੍ਰਪ੍ਰਸ੍ਥ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਂਡੋ ਪੁੱਤਰ ਪਰਜਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ।

੦ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ :- ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਭੋਗਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦੇਣਾ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੈ।

੦ ਇਕ ਕਥਨ :- ਪਿਆਰੇ ਵਾਕ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਆਦਿ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਵਾਕ ਹੀ ਬੋਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਦਰਿਦ੍ਰਤਾ ਕੰਜੂਸੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ?

੦ ਸ

੦ ਸੰਜਯ :- ਸੰਜਯ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ 'ਸਮ੍ਯਕ੍ ਜਯਤਿ ਇਤਿ ਸੰਜਯਹ' ਸਮ੍ਯਕ੍ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਜੋ ਜਯ ਅਰਥਾਤ ਉਤ੍ਕਰ੍ਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ - ਉਹ ਸੰਜਯ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਵਿਆਸ ਦੇਵ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਤੱਕ ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਉਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਚੇਸ਼ਟਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣ ਲੈਣ ਦੀ ਸਮੱਰਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸੰਜਯ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਵਿਆਸ ਦੇਵ ਨੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ੍ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਹੇ ਰਾਜਨ! ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਧਰਤੀ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਮਿਰਤੂ ਕਾਲ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਹੇ ਭਾਰਤ! ਉਹ ਕਾਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਜਦ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਲੱਗਣ ਤਾਂ ਉਸੇ ਕਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਮਝ ਕੇ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸ਼ੋਕ ਨਾ ਕਰਨਾ।' (ਮਹਾਭਾਰਤ ਭੀਸ਼ਮ ਪਰ੍ਵ 2-45) ਇਸ ਮਹਾਨ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਵਿਆਸ ਨੇ ਸੰਜਯ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਦਿੱਵ-ਨੇਤਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਸਕਿਆ। ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਵਿਆਸ ਦੇਵ ਸਾਕਸ਼ਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਸਨ। ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਸਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ "ਮੈਂ ਮੁਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ, ਵਿਆਸ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ।" ਯੁੱਧ ਦਾ ਹਾਲ ਦੇਖਣਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਲਈ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਵਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਸੰਜਯ ਨੂੰ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦਿੱਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਜਯ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਅਮਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਜਯ ਇਕ ਮਹਾਨ ਬੁੱਧੀਵਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨੀਤੀਵੇਤਾ ਤੇ ਬੀਰਯੋਧਾ ਵੀ ਸੀ। ਸਪੱਸ਼ਟਵਾਦੀ ਖ਼ਰਾ ਸੱਚਾ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਵਰਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਾਸਤਰ ਕੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

੦ ਸਾਤਿ੍ਵਕ ਗਿਆਨ :- ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਮਾਨਵ ਸੰਪੂਰਣ ਭੂਤਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ - ਉਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਾਤਿ੍ਵਿਕ ਗਿਆਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਤਿ੍ਵਕ ਗਿਆਨ ਯਥਾਰ੍ਥਤ ਸ਼ਾਸ਼ਵਤ ਧਰਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਗੀਤਾ 18/20)

੦ ਸੌਭਦ੍ਰ :- ਸੁਭਦ੍ਰਾ ਨੰਦਨ - ਅਭਿਮੰਨੂ :- ਅਰਜਨ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਭਾਣਜੇ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼੍ਯ ਸਨ। ਆਪ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ ਸਨ। ਆਪ ਅਰਜਨ ਵਾਂਗ ਬਲਵਾਨ ਯੋਧੇ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ, ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰਾਜਾ ਵਿਰਾਟ੍ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਉੱਤਰਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੇਟੋਂ ਪ੍ਰੀਕਸ਼ਤ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਰਜਨ ਦੀ ਗ਼ੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਆਚਾਰੀਆ ਦ੍ਰੋਣ ਰਾਹੀਂ ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਚਕ੍ਰਵਿਊਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਕੌਰਵ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਅਚਾਰੀਆ ਦ੍ਰੋਣ, ਕਰ੍ਣ, ਕ੍ਰਤ ਵਰ੍ਮਾ, ਕ੍ਰਿਪਾਆਚਾਰੀਆ, ਸ਼ਲ੍ਯ ਅਤੇ ਸ਼ਕੁਨਿ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰਹੀਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਗਦਾ ਦਾ ਵਾਰ ਕਰਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

੦ ਸੌਮਦਤਿੱ :- ਇਹ ਸੋਮਦੱਤ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਸਮਰਾਟ ਸ਼ਾਂਤਨੁ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਵਾਹ੍ਲੀਕ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਭੂਰਿਕ੍ਸ਼ਵਾ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਮਹਾ ਪਰਾਕ੍ਰਮੀ ਪਰਮ ਧਰ੍ਮ ਨਿਸ਼ਠ ਸੀ। ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਤ੍ਯਕਿ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

੦ ਸੂਦ੍ਰ :- ਰਜੋ ਮਿਸ਼੍ਰਤ ਤਮੋਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਹੈ।

੦ ਸਿਧਾਂਤ :- ਸਿਧਾਂਤ ਸਤ੍ਕਾਰ੍ਯਵਾਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸਦਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਕਸ਼ ਤੇ ਉਸ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਨਿਚੋੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ ਸਿਧ-ਅੰਤ, ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ।

੦ ਸਮ :- ਜੋ ਸਿੱਧੀ ਤੇ ਅਸਿੱਧੀ, ਜਿੱਤ ਤੇ ਹਾਰ, ਪੂਰਤੀ ਤੇ ਅਪੂਰਤੀ, ਸਫਲਤਾ ਤੇ ਅਸਫਲਤਾ, ਦੋਵਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਅਸਿੱਧੀ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਂਤ ਸਮਤ੍ਵ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

੦ ਸ੍ਨੇਹ :- ਸਨੇਹ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਨਿ੍ਗ੍ਧਤਾ, ਅਨੁਰਾਗ ਪ੍ਰੇਮ, ਕਿਰਪਾਲਤਾ ਆਦਿ। ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਵਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਜੋ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਸਰਸਤਾ ਜਾਂ ਸ੍ਨਿਗ੍ਧ੍ਤਾ ਦੀ ਅਭਿਵਿਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ - ਉਸ ਨੂੰ ਸਨੇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਰਾਗ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੦ ਸਤ੍ਵ ਪੁਰਸ਼ :- ਫਲ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਤਤ = ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਈਸ਼ਵਰ ਲਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪੁਰਸ਼ ਸਤਿ ਸ਼ੁੱਧੀ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਵਿਅਕਤੀ ਸਤ੍ਪੁਰਸ਼ ਹੈ।

੦ ਸੰਸਾਰ :- ਸੰਸਾਰ ਅਸਥਿਰਤਮ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਛਿਣ ਵੀ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਸਮੂਹ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਬਿਰਖ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਪਿੱਪਲ ਦਾ ਦਰੱਖਤ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਆਹਾਰ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੦ ਸਮ੍ਰਿਤਿ :- ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ (ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਤੋਂ) ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣੀ - ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਤੇ

ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਅਥਵਾ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚਿੰਤਨ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਤੇ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਅਨਾਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹਨ। ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਕਰਤਾਪਨ ਦਾ ਭਾਵ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਕਰਤਾਪਨ ਦਾ ਭਾਵ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖ਼ੁਦ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਜੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲੋਂ ਤਤਕਾਲ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ – ਉਹੋ ਹੀ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਹੈ।

o **ਸੂਰਜ** :- ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੂਰਜ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ। ਸੂਰਜ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਮਯੋਗ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਦੇ ਨੇਤਰ ਹਨ।

o **ਸਮਗ੍** :- ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਮੇਰੇ ਸਰਗੁਣ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਰੂਪ ਤੋਂ ਜਾਣ ਲੈਣਾ – ਸਮਗ੍ ਹੈ।

o **ਸਤ੍** :- ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਜਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ – ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜੇ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਵਾਕ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਤਿ ਹੈ।

o **ਸੁਖ** :- ਸੁੱਖ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲ ਵਿਰਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਇਸ਼ਟ ਵਿਸ਼ਯ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਅਨੁਕੂਲ ਸੁਭਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਮੁੱਖ ਤੇ ਨੇਤਰ ਖਿੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o **ਸਮਤਾ** :- ਮਿਤ੍ਰ ਅਮਿਤ੍ਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ – 'ਸਮਤਾ' ਹੈ।

o **ਸੱਪ ਤੇ ਨਾਗ** :- ਸੱਪ ਇਕ ਹੀ ਮਸਤਕ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਨਾਗ ਬਹੁ ਮਸਤਕ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਸੱਪਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਾਰੇ ਨਾਗਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਨਾਗ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਤਕ੍ਸ਼ਕ' ਨਾਗ ਅਤਿ ਭਿਆਨਕ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o **ਸਵਨ** :- ਜਿਸ ਯਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅੰਗ ਦਾ, ਸੋਮ ਰਸ ਨਾਲ ਹਵਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਹਵਨ ਨੂੰ 'ਸਵਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ 1. ਪ੍ਰਾਤਹ ਸਵਨ 2. ਮਾਧ੍ਯ ਦਿਨ ਸਵਨ (ਦੁਪਹਿਰ ਸਮੇਂ) 3. ਤ੍ਰਤੀਆ ਸਵਨ (ਤੀਜੇ ਪਹਿਰ)

o **ਸ੍ਥਾਨ** :- ਦੋਸ਼ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸ੍ਥਾਨ ਹੈ।

o **ਸਨਾਤਨ ਧਰ੍ਮ** :- ਸਤ੍ਯ, ਦਮ, ਤਪ, ਸੌਚ, ਸੰਤੋਸ਼ ਲੱਜਾ ਖਿਮਾ, ਸਰਲਤਾ, ਗਿਆਨ ਸ਼ਮ, ਦਿਆ, ਧਿਆਨ – ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਹੈ।

o **ਸਾਧਕ** :- ਸਾਧਕ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ 1. ਜੋ ਸਤ੍ ਸੰਗ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਧਿਆਨ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ ਸਾਧਨ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਕਲੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 2. ਦੂਜੇ ਉਹੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਧਨ ਵਿਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਰੁਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨ ਵਿਚ ਘੱਟ ਕਲੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o **ਸੰਤੋਸ਼** :- ਸੰਤੋਸ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਭਾਗਵਤ ਕਾਰ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਜੁੱਤੇ ਪਹਿਣ ਕੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੰਕਰ, ਤੇ ਕੰਡੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੰਤੋਸ਼ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸੁੱਖ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ।

o **ਸਿੱਖਣ** ਦੀ ਵਿਧੀ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਕਥਨ ਹੈ :–

'ਨਾ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਹੱਸਕੇ ਸਿੱਖੇ ਹਾਂ, ਨਾ ਕੁੱਝ ਅਸੀਂ ਰੋ ਕੇ ਸਿੱਖੇ ਹਾਂ
ਜੋ ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਿੱਖੇ ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖੇ ਹਾਂ।'

o **ਸਰ੍ਵਗ੍ਯ** :- ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਸਰ੍ਵਗ੍ਯ ਹੈ।

o **ਸਵੱਰਗ ਤੋਂ ਪਰਤੇ ਲੋਕ** :- ਸਵੱਰਗ ਤੋਂ ਪਰਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਚਾਰ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ 1. ਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਰਤੀ 2. ਮਧੁਰ ਬਾਣੀ ਬੋਲਣਾ 3. ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਪੂਜਨ ਕਰਨਾ 4. ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰੱਖਣਾ।

o **ਸੰਨ੍ਯਾਸੀ** :- ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਤਾਪਨ ਦਾ ਭਾਵ ਨਾ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਲਿਪਤ ਨਾ ਹੋਣਾ – ਸੰਨਿਆਸ ਹੈ। ਸੰਨਿਆਸੀ ਨੂੰ ਰਾਗ ਰਹਿਤ, ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਹੰਕਾਰ ਰਹਿਤ, ਉਤਸ਼ਾਹਕ, ਸਿੱਧੀ, ਅਸਿੱਧੀ ਵਿਚ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੰਨਿਆਸੀ ਲਈ ਜੋ ਸਾਧਨ ਅਪਨਾਏ ਜਾਣ, ਉਹ ਸਾਤਵਿਕੀ, ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ, ਵੈਰਾਗਮਈ, ਇਕਾਂਤ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸਰੀਰ ਵਾਣੀ ਮਨ ਨੂੰ ਨਿਅੰਤਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸੰਨਿਆਸੀ ਵਿਚ ਨਾ ਰਾਗ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਕਰਤੱਵ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਾਵ ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਭਕ੍ਤ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਭਾਗ ਰਹਿਤ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਸੰਨਿਆਸ ਦਾ ਫਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ ਹੈ।

o **ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ** :- ਅਸਤਿ ਨੂੰ ਅਸਤਿ ਜਾਣਨ 'ਤੇ ਵੀ ਤਦ ਤੱਕ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਦ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲਕਸ਼ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ।

o **ਸੰਪੂਰਣ ਕਿਰਿਆਵਾਂ** :- ਸਾਰੇ ਕਰ੍ਮ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਣ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਦ੍ਰਸ਼ਟਾ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ।

o **ਸੂਖ਼ਮ ਤੇ ਸਥੂਲ** :- ਕਰਮ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤਾਂ ਸੂਖ਼ਮ ਹੈ ਤੇ ਕਰਮ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸਥੂਲ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਗਿਆਨ ਗ੍ਯੇਯ ਤੇ ਗਿਆਤਾ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸੂਖਮ ਸਾਮਗੀ ਹੈ ਤੇ ਕਰਮ ਕਰਣ ਤੇ ਕਰਤਾ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਥੂਲ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਹੈ।

o **ਸ੍ਵਭਾਵ** :- ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕਰਮ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਜਨਮ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕਾਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਿਵੇਂ, ਦੇਖਿਆ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਜੋ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਬਣੀ

ਹੈ – ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਸੁਭਾਅ' ਹੈ।

o **ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ** :- ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਯ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਸੱਚ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਅਪ੍ਰਿਯ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪ੍ਰਯ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਸਤ੍ਰਿਯ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹੋ ਸਨਾਤਮ ਧਰਮ ਹੈ।

o **ਸਮਾਧਿ** :- ਸਮਾਧੀ ਸ਼ਬਦ-ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉੱਚਤਮ ਅਵੱਸਥਾ ਦਾ ਅਵਬੋਧਿਕ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਧਕ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ, ਤੇ ਆਵੇਸ਼ ਤੋਂ, ਆਪਣੇ ਗਿਆਨਾਤਮਿਕ ਭਾਵ ਤੋਂ ਸ਼ੂਨ੍ਯ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਧੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਧੀ ਦੀਆਂ ਸਜੀਵ ਤੇ ਨਿਰਜੀਵ ਦੋ ਅਵੱਸਥਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

o ਹ

o **ਹੋਮ** :- ਤਿਆਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰਵ – ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਨੀ ਦੀ ਭੇਂਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ – ਹੋਮ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

o **ਹਿੰਸਾ - ਅਹਿੰਸਾ** :- ਸਰੀਰ ਵਾਣੀ ਅਥਵਾ ਮਨ ਤੋਂ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਲੋਭ ਮੋਹ ਭੈਅ ਆਦਿ ਮਨੋਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਅਥਵਾ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਅਨੁਮਤੀ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਥਵਾ ਅਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਨਾ ਹਿੰਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ – ਬਚਣਾ ਜਾਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਅਹਿੰਸਾ ਹੈ।

o **ਹ੍ਰਸ਼ੀਕੇਸ਼** :- ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰ, ਭਗਵਾਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।

o **ਹ੍ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼** :- ਹ੍ਰਿਸ਼ੀ ਤੇ ਕੇਸ਼ – ਦੋਵਾਂ ਪਦਾਂ ਦੇ ਯੋਗ ਤੋਂ ਹ੍ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ : ਜਗਤ੍ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜਿਸ ਦੇ ਸੂਰਜ ਚੰਦ੍ਰ ਤੇ ਅਗਨੀ ਰੂਪ ਕੇਸ਼ ਹਨ, ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਹ੍ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਸੁਵਾਮੀ ਹਨ।

o ਕ

o **ਕੌਰਵ ਪੁੱਤਰ** :- ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਵਿਖੇ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਸੌ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਇਕ ਪੁੱਤਰੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦਰ੍ਯੋਧਨ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਗੰਧਾਰੀ ਨੇ ਕੁੰਤੀ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਗਰਭ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਵਿਆਸ ਦੇਵ ਤੋਂ ਸੌ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਮੰਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਗਰਭ ਉਸ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਵਿਕਾਸ ਧਾਰਣ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਮਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਭਗਵਾਨ ਵਿਆਸ ਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਸੌ ਇਕ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਸੌ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਇਕ ਪੁੱਤਰੀ ਨੂੰ ਉਤਪਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਦਰ੍ਯੋਧਨ, ਯੁਧਿਸ਼ਟ੍ਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਅੰਤ ਕੁਰੂ ਕੁਲ ਦੇ ਜੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਪਾਂਡੋ ਪੁੱਤਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਹੋਈ। ਕਿੰਦਮ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਸਰਾਪ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਂਡੂ ਕਾਮ ਗੜੁੱਚ ਹੋ ਕੇ ਮਾਧਵੀ ਨਾਲ ਰਤਿ ਕ੍ਰੀੜਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਰ ਗਏ। ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਿਨ ਪਾਂਡੂ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਅਰਜਨ ਦਾ ਚੌਧਵਾਂ ਜਨਮ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਧਵੀ ਬਹੁਤ ਹੁਸੀਨ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਂਡੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਮਾਧਵੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਹਾਤਮਾ ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਕੁੰਤੀ ਸਹਿਤ ਪੰਜਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਆ ਕੇ ਭੀਸ਼ਮ ਪਿਤਾਮਾ ਤੇ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਏਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ-ਆਚਾਰੀਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਰੋਣ ਆਚਾਰੀਆ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਧਨੁਸ਼ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਪਾਂਡੂ ਦੀ ਥਾਂ, ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ੍ ਨੇ ਸਮਰਾਟ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਇਸ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣ ਜਾਣ। ਦਰਯੋਧਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਮਾ ਸ਼ਕੁਨਿ ਦੀਆਂ ਕਪਟ-ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਕੇ ਪਾਂਡਵ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ – ਜਿਸ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ।

o **ਕੁਰੂਕ੍ਸ਼ੇਤ੍ਰ** :- ਜਿਹੜਾ ਇਲਾਕਾ ਸਰਸਵਤੀ ਦੇ ਦੱਖਣ ਤੇ ਦ੍ਰਸ਼ਦ੍ਵਤੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੋਵਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰੂਕੁਸ਼ੇਤਰ ਦੀ ਭੂਮੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਮਾਨਵ-ਸਵੱਰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਹ ਤਪੋ ਭੂਮੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਮਾਤਰ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਾਪ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਹਵਾ ਰਾਹੀਂ ਲਿਆਂਦੀ ਧੂਲ ਮਿੱਟੀ ਜੇਕਰ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਰਮਗਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੁਨਯ-ਭੂਮੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਉਸ ਮਨ 'ਤੇ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਦਰਯੋਧਨ ਉੱਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਪਾਪੀ ਤੇ ਮੈਲਾ ਸੀ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਵਨਪਰ੍ਵ 82/990 ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ, ਪੈਰ ਤੇ ਮਨ ਤਿੰਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੋਣ, ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਤਪ ਤੇ ਕੀਰਤੀ ਤੋਂ ਸੰਪੰਨ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਤੀਰਥ ਸੇਵਨ ਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਯੁੱਧ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ? ਕੁਰੁਕੁਸ਼ੇਤਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਧਰਮ ਕੁਸ਼ੇਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ, ਕੁਰੁਕੁਸ਼ੇਤਰ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।

o **ਕੁਰੂ** :- ਚੰਦ੍ਰਵੰਸੀਆਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਮਹਾਨ ਧਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਯਸ਼੍ਯਸ਼ੀਲ ਰਾਜਾ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਭੂਮੀ ਉੱਪਰ ਯਗਾਰਥ, ਹਲ ਚਲਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਕੁਰੁਕੁਸ਼ੇਤਰ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਮਹਾਰਾਜ ਕੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਭੂਮੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੁਰੂ ਨੇ, ਇਸ ਭੂਮੀ ਉੱਪਰ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸ਼੍ਵਮੇਧ ਯਗ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਯਗ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਵਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।

o **ਕ੍ਸ਼ਤਰੀ** :- ਕ੍ਸ਼ਤ੍ਰਿਯ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਕ੍ਸ਼ਤਿ ਤੋਂ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕ੍ਸ਼ਤਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕ੍ਸ਼ਤਰੀ ਬਣ ਜਾਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ।

o **ਕਾਸ਼ੀ ਰਾਜ** :- ਇਹ ਕਾਸ਼ੀ ਰਾਜ ਮਹਾਰਥੀ ਵੀਰ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਾਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੈਨਾ ਬਿੰਦੂ, ਕ੍ਰੀ ਧੰਤਾ, ਅਭਿਭੂ। ਇਸ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਵਸੁਦਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।

o **ਕਰ੍ਣ** :- ਕਰ੍ਣ ਕੁੰਤੀ ਪੁੱਤ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਭਗਵਾਨ ਭਾਸ੍ਕਰ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਰਿਸ਼ੀ ਦੁਰ੍ਵਾਸਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੁੰਤੀ ਭੋਜ ਦੇ ਰਾਜ ਭਵਨ ਵਿਖੇ ਪਧਾਰੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਭਾਰ ਆਪਣੀ ਸਯੋਗ ਪੁੱਤਰੀ, ਕੁੰਤ

ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਤੇ ਤਤਪਰਤਾ ਨਾਲ ਕੁੰਤੀ ਨੇ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਦੁਰ੍ਵਾਸਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੁੰਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਵ੍ਯ ਵਸ਼ੀਕਰਣ ਮੰਤਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵੀ ਦੱਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਵਤਾ ਦਾ ਆਵਾਹਨ ਕਰ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਕੁੰਤੀ ਨੇ ਮੰਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਕੌਤੂਹਲ ਵਸ, (ਸ਼ੁਗਲ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ) ਉਸ ਮੰਤਰ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਭਗਵਾਨ ਸੂਰਜ ਦਾ ਆਵਾਹਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਤਤਕਾਲ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਭਾਸਕਰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ, ਤੇ ਕੁੰਤੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ‘ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਆਵਾਹਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਆਉਣਾ ਬੇਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਹੁਣ ਦੱਸ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਕਿਹੜਾ ਪਿਆਰਾ ਕੰਮ ਕਰਾਂ ? ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਦੁਰ੍ਵਾਸਾ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਮੰਤਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਵਾਹਨ ’ਤੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸੂਰਜ ਦੇਵ ਹੀ ਮੰਨ।’ ਭਗਵਾਨ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕੁੰਤੀ ਅਵਾਕ ਰਹਿ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, ‘ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਮੰਤਰ ਦੀ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਹੀ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਏਸੇ ਲਈ ਆਪ ਦਾ ਆਵਾਹਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੋ। ਜੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਗ਼ਲਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।’ ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਭਾਸਕਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਖਾਲੀ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ, ‘ਮੇਰੇ ਵਰਦਾਨ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਪੁੱਤਰ ਤੈਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਮਾਤਾ ਅਦਿਤਿ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਦਿਵ੍ਯ ਕੁੰਡਲਾਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦਿਵ੍ਯ ਕੱਵਚ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਮਹਾ ਪ੍ਰਕਰਮੀ, ਵੀਰ, ਮਹਾਦਾਨੀ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਭਗਤ ਹੋਵੇਗਾ।” ਇੰਜ ਕੁੰਤੀ ਦੇ ਕਰ੍ਣ ਨਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਦਾਨਵੀਰ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਕੁੰਤੀ ਬਹੁਤ ਲੱਜਾ-ਗ੍ਰਸਤ ਹੋਈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਦਨਾਮੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਪੇਟੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰੋਹੜ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਯਸ਼ਸ੍ਵੀ ਸੂਤ ਪੁੱਤਰ ਅਧਿਰਥ ਨੇ ਉਠਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਰਾਧਾ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਕੱਵਚ ਕੁੰਡਲ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਵਸੁਸੇਨ ਰੱਖਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਰੂਪ ਧਾਰੀ ਇੰਦ੍ਰਦੇਵ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ’ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਉਤਪਨ ਹੋਏ ਕੱਵਚ ਤੇ ਕੁੰਡਲ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਦਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਆਪ ਦਾ ਨਾਂ ਕਰ੍ਣ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਕਰ੍ਣ ਨੂੰ ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ, ਉਹ ਆਚਾਰੀਆ ਦਰੋਣ ਵੱਲੋਂ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਹ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਅਰਜਨ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਰਜਨ, ਦ੍ਰੋਣ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਕਰ੍ਣ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਸੁਰਾਮ ਨੇ ਹੀ ਵੇਦ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਕਰਣ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਸੌ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਭਿਆਨਕ ਕੀੜੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਟ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕੀੜੇ ਦੇ ਕੱਟਣ ਦੀ ਪੀੜ ਸਹਿ ਲਈ। ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਨਾ ਹਿੱਲਿਆ, ਕਿਧਰੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਜਾਗ ਨਾ ਪੈਣ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਭਗਵਾਨ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਜਾਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕਰ੍ਣ ਦੀ ਜੰਘਾ ਤੋਂ ਖ਼ੂਨ ਬਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਰ੍ਣ ਨੇ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਪਰਸੁਰਾਮ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਕਸ਼ਤਰੀ ਹੈ। ਕਰ੍ਣ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੱਚਾਈ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ, ‘ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਮਹਾਨ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਂਗਾ।’ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਕਰ੍ਣ ਹਸ੍ਤਨਾਪੁਰ ਆ ਗਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਰਜਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਰਜਨ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਉਹੋ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਹੋਵੇ। ਕਰ੍ਣ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਮਿੱਤਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਰ੍ਣ ਨੂੰ ਅੰਗ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਰ੍ਣ, ਦਰਯੋਧਨ ਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਰਿਣੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ, ਕਰ੍ਣ ਸੰਬੰਧੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਪਾਂਡੋ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਕੁੰਤੀ ਦਾ ਜੇਠਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਜਦ ਇਹ ਭੇਦ ਭਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕਰ੍ਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਕਿ ਉਹ ਪਾਂਡੋ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਯੋਧਨ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਕੇ, ਪਾਂਡੋ ਸੈਨਾ ਲਈ ਲੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਸੰਭਾਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਰ੍ਣ ਨੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਜਾਣ ਕੇ ਵੀ ਦਰਯੋਧਨ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁੱਝ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ।’ ਕਰ੍ਣ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਧਰ੍ਮਰਾਜ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਤੇ ਹੋਰ ਬੰਧੂਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਅਸਲ ਕਹਾਣੀ ਨਾ ਕਹੇ। ਕੁੰਤੀ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ’ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਂਡਵ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਕਰ੍ਣ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ ਸੀ। ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਦੁਰਯੋਧਨ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀਸ਼ਮ ਦ੍ਰੋਣ ਦੀ ਉਪੇਕਸ਼ਾ ਕਰ੍ਣ ਉੱਪਰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ।

o **ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ :-** ਆਪ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਗੌਤਮ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਤੇ ਸ਼ਰਦ੍ਵਾਨ੍ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਸ਼ਰਦ੍ਵਾਨ ਨੂੰ ਬਾਲ੍-ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਵੇਦਾ-ਧ੍ਯਨਦਾ ਅਤੇ ਧਨੁਵਿਦਿਆ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਘੋਰ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਕੇ ਧਨੁ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੀਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਆਪ ਤਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਦੇਵ ਰਾਜ ਇੰਦ੍ਰ ਨੇ ਇਕ ਜਾਨਪਦੀ ਨਾਂ ਦੀ ਦੇਵ ਕੰਨਯਾ ਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਤਪ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਦੇਵ ਕੰਨਯਾ ਨੇ ਸੁੰਦਰੀ ਬਣ ਕੇ ਆਪ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਭੰਗ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ। ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਸ਼ਰਦ੍ਵਾਨ ਉਸ ਅਦਭੁਤ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਤਾਂ ਹੋ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਰਹੇ। ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਾਮ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਵੀਰ੍ਯ ਖਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਿਸ਼ੀ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਧਨੁਸ਼ਵਾਨ ਮ੍ਰਿਗ ਚਰਮ ਆਦਿ ਉਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਮੋਧ ਵੀਰ੍ਯ ਹੇਠਾਂ ਪਏ ਸਰਕੰਡੇ ’ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਿਖਰ ਗਿਆ। ਦੈਵੀ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਇਕ ਪੁੱਤਰੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਥੇ ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਸਮਰਾਟ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ਾਂਤਨੁ ਉਥੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੈਨਿਕ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਧਨੁਸ਼ਵਾਨ ਤੇ ਮ੍ਰਿਗ ਚਰਮ ਦੇਖ ਕੇ ਅੰਦਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਬੱਚੇ ਕਿਸੇ ਤਪੱਸਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹਨ। ਸੈਨਿਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਦਿਆਲਤਾ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਅਭਿਭੂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਤੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਵਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਬੱਚੇ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਦੋਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਚੰਗੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰਵਾਈ। ਕਿਰਪਾ ਪੂਰਵਕ ਪਾਲਣ ਕਾਰਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਕ੍ਰਿਪ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰੀ ਦਾ ਕ੍ਰਿਪੀ ਰੱਖਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਸ਼ਰਦਾਵਾਨ੍ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਪੋਬਲ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਸੰਤਾਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜਾਣ ਲਈ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਗੋਤਰ ਆਦਿ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵੇਦ ਗਿਆਨ ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਰਹੱਸ ਵੀ ਸਮਝਾਏ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕਿਰਪਾ ਆਚਾਰੀਆ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਾਂਡੋ

ਪ੍ਰਤਿ ਸਨੇਹ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਕੌਰਵਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਲੜੇ ਸਨ।

o ਕੇਸ਼ਵ :- ਕ = ਬ੍ਰਹਮਦੇਵ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਤਾ ਦਾ ਸੂਚਿਕ ਹੈ। ਅ = ਸਰਵ ਵਿਆਪੀ ਵਿਸ਼ਣੂ ਦੇਵ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ਼ = ਨਿਯਤਾ ਸਵਰਣ ਕਰਤਾ, ਸ਼ਾਸ਼ਨ ਕਰਤਾ, ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਅੱਖਰ ਜਿਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅਰਥਾਤ ਅਭਿਵ੍ਯਕ੍ਤ ਸਰੂਪ ਹਨ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇਸ਼ਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਰ੍ਵ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਹੋਣ, ਉਹ ਕੇਸ਼ਵ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਚੰਦ੍ਰ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਵਾਲਾ ਕੇਸ਼ਵ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਕਿਰਨਾਂ ਵਾਲਾ - ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਪਾਲਕ ਤੇ ਸੰਹਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁੰਜ ਹੈ। ਉਹ ਕੇਸ਼ਵ ਹੈ। ਇਕ ਅਰਥ : ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੌਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੈ।

o ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ :- ਕ੍ਰਿਸ਼ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਪਦ ਭੂ ਅਰਥਾਤ ਸੱਤਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਨ (ਣ) ਸ਼ਬਦ ਨਿਹਵ੍ਰਿਤੱ ਅਰਥਾਤ ਆਨੰਦ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ - ਜੋ ਸਰਵ ਵਿਆਪੀ ਹੈ, ਨਿਤ੍ਯ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਭਰਪੂਰ। ਉਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਭਗਵਾਨ ਅਖਾਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਅਰਥ ਹਨ - ਜੋ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਤ੍ਮ ਸਾਤ੍ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਚਿੱਦਾ ਨੰਦ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ = ਅਰਥਾਤ ਕ੍ਰਿਸ਼੍ ਧਾਤ੍ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਵਿਲੱਖਣ ਨਿਵਾਰਣ ਜਾਂ ਕਰਸ਼ਣ - ਕਰਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਹਨ। ਜੋ ਪਾਪ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਹਨ, ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮਿਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਹੈ।

o ਕ੍ਸ਼ਤਰੀ :- ਰਜ ਤੇ ਸਤੋਗੁਣ ਮਿਸ਼ਤ੍ਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਕ੍ਸ਼ਤਰੀ ਹੈ।

o ਕ੍ਰਿਸ਼੍ਣ :- ਕ੍ਰਸ਼੍ ਧਾਤੁ ਸੱਤਾ ਵਾਚਕ ਹੈ ਅਤੇ ਣ ਸ਼ਬਦ ਨਿਵ੍ਰਤਿ ਵਾਚਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸਾਤ੍ਵਤ੍ ਕੁਲ ਵਿਚ ਅਵਤੀਰ੍ਣ ਹੋਏ ਸਰ੍ਵ ਵਿਆਪੀ ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਣੂ ਕ੍ਰਿਸ਼੍ਣ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

o ਕਰ੍ਮ :- ਕਰ੍ਮ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਮਨਾ ਹੈ। ਚਿੱਤ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਵ ਹੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਵਾਣੀ ਕਰ੍ਮ ਰਾਹੀਂ ਧਰ੍ਮ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

o ਕਰ੍ਮ ਕ੍ਰਿਆ :- ਜਿਵੇਂ ਮਨ ਤੋਂ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਣੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਵਾਣੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ - ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਚਾਰੀਆ ਚਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਗ੍ਯ੍ਾ ਅਪਰਾਧ ਮਨ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਦੂਸ਼ਿਤ ਬੁੱਧੀ ਹੀ ਬੌਧਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਹੈ।

o ਕਰਮ ਯੋਗ :- ਜਿਹੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਨ ਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ, ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਅਰਪਿਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਰਮ ਯੋਗ ਹੈ।

o ਕ੍ਸ਼ਮਾ :- ਖਿਮਾ = ਬਿਨਾ ਕਾਰਨ ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿ ਲੈਣਾ - ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੀ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੱਲੋਂ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ’ਤੇ ਵੀ, ਜਾਂ ਅਪਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ’ਤੇ ਵੀ, ਕੁੱਟੇ ਜਾਣ ’ਤੇ ਵੀ - ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਚਿੱਤ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਵਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋਣਾ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਹੈ।

o ਕਾਮਨਾ, ਮਮਤਾ - ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁਝ ਚਾਹੁਣ ਦਾ ਭਾਵ ਕਾਮਨਾ ਮਮਤਾ ਹੈ। ਕਾਮਨਾ ਅਭਾਵ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੀ ਕਾਮਨਾ ਹੈ।

o ਕਰਦੀ ਕ੍ਰਿਤ :- ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ‘ਕਰਦ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ, ਹਾਰ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ - ਉਹ ਕਰਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ।

o ਕੌਂਤੇਯ ਜਾਂ ਕੁੰਤੀ ਪੁੱਤਰ :- ਇਹ ਵੀ ਅਰਜਨ ਲਈ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੋਧਨ ਰਾਹੀਂ ਭਗਵਾਨ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਰਵਾਸਾ ਮੁਨੀ ਅਤਿਅੰਤ ਵੈਰਾਗਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਕ੍ਰੋਧੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਵੱਡੇ ਨੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਪਰ ਤੇਰੀ ਮਾਤਾ ਕੁੰਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਕ੍ਰੋਧੀ ਦੁਰਵਾਸ਼ਾ ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਤੂੰ ਉਸੇ ਕੁੰਤੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਏਂ। ਤੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਾਂਗ ਦ੍ਰਿੜ-ਸੰਕਲਪੀ ਏਂ।’

o ਕਰ੍ਣ :- ਕਰ੍ਣ ਕੰਨਿਆ ਕੁੰਤੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ, ਦੁਰਵਾਸਾ ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਉੱਪਰ, ਫਲ ਸਰੂਪ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮੰਤ੍ਰ ਰਾਹੀਂ ਆਹੂਤ ਸੂਰ੍ਯ (ਸੂਰਜ) ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਕਾਨੀਨ’ ਅਰਥਾਤ ਕਨ੍ਯਾ ਜਾਤ ਤੇ ਸੂਰ੍ਯ ਪੁੱਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਤਾਮਾ ਤੇਜਸਵੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੂਰਜ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦ ਕਰਣ ਭਗਵਾਨ ਸੂਰਜ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਧਨ - ਯਾਚਨਾ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਕੋਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਇੰਦ੍ਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣਾ ਕੇ ਕਰਣ ਕੋਲ ਆ ਗਏ, ਉਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਕਵੱਚ ਤੇ ਕੁੰਡਲ ਮੰਗ ਲਿਆ ਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਅਮੋਘ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। (ਮਹਾਂਭਾਰਤ 3.310)

o ਕੇਸ਼ਵ :- ਕ = ਬ੍ਰਹਮਾ (ਸ੍ਰਿਸ਼੍ਟਿ ਕਰ੍ਤਾ) ਈਸ਼ - ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਸੰਹਾਰ ਕਰਤਾ। ਵ - ਵਿਸ਼ਨੂੰ (ਪਾਲਣ ਕਰਤਾ) ਕੇਸ਼ਵ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸ੍ਰਸ਼ਟਿ, ਸ੍ਥਿਤਿ ਤੇ ਪ੍ਰਲਯ ਕਰਤਾ ਤੋਂ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

o ਕਾਰਕ ਤੇ ਕਰਤਾ :- ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਕਾਰਕ ਛੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਰਤਾ, ਕਰਮ, ਕਰਣ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ, ਅਪਾਦਾਨ ਤੇ ਅਧਿਕਰਣ।

o ਕਰਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਕਰਤਾ ਸਾਰਿਆਂ ਕਾਰਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o ਕਾਰਕ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਉਤਪਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।

o ਕ੍ਰਿਯਾ :- ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। 1. ਹੋਣਾ 2. ਕਰਨਾ। ਬਾਲਕ ਦਾ ਜਵਾਨ ਹੋਣਾ ਤੇ ਬੁੱਢਾ ਹੋਣਾ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ‘ਕਰਨਾ’ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

o ਕ੍ਸ਼ਣ (ਖਿਣ) ਕ੍ਸ਼ਣ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੰਵਲ ਦੇ ਪੱਤੇ ਉੱਪਰ ਸੂਈ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੂਈ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਨਿਕਲਣ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਕ੍ਸ਼ਣ (ਖਿਣ) ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਕ੍ਸ਼ਣ ਵਿਚ ਸਪੱਰਸ਼, ਦੂਜੇ ਕ੍ਸ਼ਣ ਵਿਚ ਛੇਦਨ

ਤੇ ਤੀਜੇ ਕ੍ਸ਼ਣ ਵਿਚ ਪਾਰ ਨਿਕਲਣਾ।

○ **ਕਰ੍ਮ ਯੋਗ** :- ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮੰਨਣਾ, ਕਰ੍ਮ ਯੋਗ ਹੈ।

○ **ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਦ੍ਰੋਹ** :- ਆਪਣਾ ਅਨਿਸ਼ਟ੍ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਤਤਕਾਲ, ਜੋ ਜਲਨਾਤਮਕ ਵਿਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਹੈ ਅਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਜੋ ਅੰਦਰ ਭਾਵ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣ ’ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਨਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਜੋ ਭਾਵਨਾ ਬੈਠਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਦ੍ਰੋਹ ਹੈ।

○ **ਕ੍ਰੋਧ** :- ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਦੇਹ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਦੇਹ ਦਾ ਹੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਲੱਕੜ ਵਿਚਲੀ ਅੱਗ ਲੱਕੜ ਨੂੰ ਹੀ ਜਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਹ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਕ੍ਰੋਧ ਰੂਪੀ ਅੱਗ ਦੇਹ ਨੂੰ ਹੀ ਜਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।

○ **ਕਰ੍ਤਵ੍ਯ** :- ਜੋ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਤੱਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

○ **ਕਰ੍ਮ** ਦੇ ਪੰਜ ਰੂਪ :-

1. ਨਿੱਤ ਕਰ੍ਮ :- ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਜਿਵੇਂ ਸੰਧਿਆ, ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਪਾਠ।

2. ਨੈਮਿੱਤਿਕ ਕਰ੍ਮ :- ਨਿਮਿੱਤ ਸਮਝ ਕੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮ, ਜਿਵੇਂ ਗੰਗਾ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਵਰਤ, ਪੁੱਤਰ ਪੁੱਤਰੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਆਦਿ।

3. ਪ੍ਰਾਯਸ਼੍ਚਿਤ ਕਰ੍ਮ :- ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ – ਜਿਵੇਂ ਨਾਮ ਜਪਨਾ, ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਆਦਿ।

4. ਇਸ਼ਟ ਕਰਮ :- ਅਗਨੀ ਹੋਤਰ ਤਪ ਸਤਿ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਤੇ ਪੜਾਉਣਾ, ਪ੍ਰਾਹੁਣਚਾਰੀ, ਮਾਨਵ ਸੇਵਾ।

5. ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ :- ਜਿਵੇਂ ਖੇਤੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਉਪਾਰ – ਆਦਿ ਕਰਮ ਕਰਨੇ। ਇਹ ਕਰਮ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

○ **ਕਰਮ ਤੇ ਸੰਸਕਾਰ** :- ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਨਵੇਂ ਕਰਮ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਮ ਵਿਚ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਪਸ਼ੂਆਂ, ਨਾ ਹੀ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਯੋਨੀਆਂ ਵਿਚ, ਕਰਮ ਫਲ ਦੇ ਭੋਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

○ **ਕਾਮਨਾ ਤੇ ਆਵੱਸ਼੍ਯਕਤਾ** :- ਇਕ ਕਾਮਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਆਵਸ਼੍ਯੱਕਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਆਵਸ਼੍ਯੱਕਤਾ। ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੀ ਤਾਂ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਅਭਾਵ ਹੋਣ ’ਤੇ ਆਵੱਸ਼ਯਕਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਰਥਾਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

○ **ਕਰ੍ਮ ਕਿਰਿਆ** :- ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਿਰੰਤਰ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਿਸੇ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਵੀ ਖਿਣ ਮਾਤਰ ਵੀ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਜਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਸਮਾਧੀ ਵੀ ਕਰਮ ਹੈ।

○ **ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਕਰਮ** :- ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੈ। ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਜਦ ‘ਮੈਂ ਕਰਤਾ ਹਾਂ’ ਅਜਿਹਾ ਅਹੰ ਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਅਨਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਮਿਸ਼੍ਰਤ – ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਅਰਥਾਤ ਫਲਦਾਇਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਤਤ੍ਵਗ੍ਯ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਫਲ ਦਾ ਇਕ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੇਵਲ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

○ **ਕ੍ਰਿਸ਼੍ਣ** :- ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਲਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਨੌਂ ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

○ **ਕ੍ਰੋਧ** :- ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਉੱਪਰ ਠੇਸ ਲੱਗਣ ’ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਅਨਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ, ਜੋ ਜਲਨਾਤਮਿਕ ਵਿਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

○ **ਕਾਮ** :- ਭੋਗ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹਾਲਾਤ ਮਿਲ ਜਾਣ, ਉਸ ਇੱਛਾ ਦਾ ਨਾਂ ਕਾਮ ਹੈ। ਪ੍ਰਬਲ ਕਾਮਨਾ ਹੀ ਕਾਮ ਹੈ।

○ **ਕਾਰ੍ਯ - ਅਕਾਰ੍ਯ** :- ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਰ੍ਯ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਆਦਿ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜੋ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਕਾਰ੍ਯ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੰਮ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕਾਰ੍ਯ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਰਤੱਵ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹ ਅਕਾਰ੍ਯ ਅਥਵਾ ਅਕਰਤੱਵ ਹੈ।

○ **ਕਰ੍ਣਾ ਪਾਟਵ** :- ਵਕਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਵਾਣੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਹ ਸਰੋਤਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਵ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਰ੍ਣਾ ਪਾਟਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

○ **ਖ**

○ **ਖੋਜ** :- ਖੋਜ ਉਸੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ।

○ **ਖਰਗ ਤੇ ਅੱਖਰ** :- ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

○ **ਗਾਂਡੀਵ** :- ਗਾਂਡੀਵ ਦਾ ਅਰਥ ਗੱਠ ਵਾਲਾ। ਦਿਵਯ ਧਨੁਸ਼ ਜਿਹੜਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਧਨੁਸ਼ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋਲ, ਪੰਜ ਸੌ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪ੍ਰਜਾਪਤੀ ਕੋਲ, ਪਚਾਸੀ ਸਾਲ ਤੱਕ ਇੰਦ੍ਰ ਕੋਲ, ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਸੋਮ ਕੋਲ ਰਿਹਾ। ਸੋਮਦੇਵ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਵਰੁਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸੌ ਸਾਲ ਤੱਕ ਰੱਖਿਆ। ਫੇਰ ਅਗਨੀ ਦੇਵ ਦੇ ਕਹਿਣ ’ਤੇ ਇਹ ਅਦਭੁਤ ਧਨੁਸ਼ ਮਹਾਪਰਾਕ੍ਰਮੀ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਗਾਂਡੀਵ ਧਨੁਸ਼ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਅਰਜਨ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਵਧੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਰਜਨ ਨੇ ਦੇਵਰਾਜ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਹਰਾਇਆ ਸੀ।

○ **ਗੋਵਿੰਦ** :- ਗੋ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਇੰਦ੍ਯ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਭਾਵ ਸੰਪੂਰਣ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ

ਨੂੰ ਗੋਵਿੰਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

○ **ਗੁਡਾਕੇਸ਼ :-** ਗੁਡਾਕੇਸ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਨੀਂਦ, ਆਲਸ, ਪ੍ਰਮਾਦ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਤਮੋਗੁਣੀਂ ਲੱਛਣ ਹਨ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਡਾਕਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਜਨ - ਸਤ ਧਰਮ ਸਿਖਿਆ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਪੂਰਣ ਯੋਧਾ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਨੀਂਦ ਆਲਸ ਪ੍ਰਮਾਦ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਤਮੋਗੁਣੀਂ ਲੱਛਣ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ। ਤਮੋਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਏਥੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਗੁਡਾਕ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਡਾਕ ਦਾ ਅਰਥ ਨਿੰਦਰਾ ਹੈ। ਨੀਂਦ ਤਮੋਗੁਣ ਦਾ ਲਕਸ਼ਨ ਹੈ। ਜੋ ਨੀਂਦ ਦੇ ਵਸ਼ੀਭੂਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰ ਰੂਪ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਅਰਜਨ ਜਤਿੰਦਰ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

○ **ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ :-** ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਹੀ ਸਾਧਨ ਹਨ। 1. ਸ਼੍ਰਵਣ 2. ਦਰਸ਼ਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਸ਼ਟ ਤੇ ਸ਼੍ਰੁਤ ਗਿਆਨ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਪਰਮਾਤਮ ਤੱਤਵ ਨਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਤੋਂ, ਨਾ ਮੇਧਾ ਤੋਂ, ਨਾ ਬਹੁਤ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਰਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਯਥਾਰਥ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

○ **ਗਤਿ :-** ਜੋ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗਤਿ ਹੈ।

○ **ਗੁਰੂ ਆਤਮਾ ਈਸ਼ਵਰ :-** ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਕ ਵਚਨ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

○ **ਗ੍ਯਾਨ ਤੇ ਧ੍ਯਾਨ :-** ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ। ਸਮ੍ਯ ਗਿਆਨ ਸਾਕਸ਼ਾਤ ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਗਿਆਨ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਨਿਵਰ੍ਤਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਧਿਆਨ ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਿਵਰ੍ਤਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਾਰਣ ਗਿਆਨ ਵਸਤੂ-ਤੰਤਰ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਵਿਸ਼ਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਧਿਆਨ ਪੁਰਸ਼ੁ ਤੰਤਰ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

○ **ਗ੍ਯਾਨ :-** ਗਿਆਨ : ਆਤਮਾ ਆਦਿ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਅਵਬੋਧ ਅਰਥਾਤ ਆਤਮ ਤੇ ਅਨਾਤਮ ਸਰੂਪ ਸਮਸ੍ਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

○ **ਗ੍ਯਾਪਕ :-** ਗਿਆਪਕ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

○ **ਗ੍ਯਾਨ ਤੇ ਦੋਸ਼ :-** ਗਿਆਨ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਭੋਜਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜੀਭ ਤੋਂ ਸੁਆਦ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਭੋਜਨ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗ ਜਾਂ ਦਵੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ।

○ **ਗ੍ਯਾਨ ਯੋਗ :-** ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਹੈ।

○ **ਗੀਤਾ :-** ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ ਗੀਤ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ - ਗੀਤਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਂਜ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੀਤਮ੍ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਸਰੂਪ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਗੀਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹੈ।

○ ਚ

○ **ਚੇਕਿਤਾਨ :-** ਚੇਕਿਤਾਨ ਵ੍ਰਸ਼ਣੀ ਵੰਸ਼ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਯਦੁ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਮਹਾਰਥੀ ਯੋਧਾ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਮਹਾ ਪ੍ਰਾਕਰ੍ਮੀ ਯੁੱਧ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਬਹਾਦਰ ਸੀ। ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੱਤ ਅਕ੍ਸ਼ੌਹਿਣੀ ਸੈਨਾ ਲਈ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਚੇਕਿ-ਤਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਦਰਯੋਧਨ ਹੱਥੋਂ ਅੰਤ ਹੋਇਆ ਸੀ।

○ **ਚਿੱਤ :-** ਚਿੱਤ ਸੂਕਸ਼ਮ ਸਰੀਰ ਦਾ ਇਕ ਤੱਤਵ ਹੈ। ਚਿੱਤ ਜੋ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਰੀਰ ਹੈ। ਚਿੱਤ ਤੋਂ ਹੀ ਬੁੱਧੀ ਅਹੰ, ਮਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤਨ੍ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਚਿੱਤ ਹੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਵ ਦਾ ਬੀਜ ਹੈ।

○ **ਚਿੰਤਾ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ :-** ਜੋ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਉਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਜਿਹਾ ਨਿੱਸ਼ਚਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਹੈ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

○ ਜ

○ **ਜੈਯਦ੍ਰਥ :-** ਜੈਯਦ੍ਰਥ ਦਾ ਸਿੰਧੁ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਾ ਵ੍ਰਿਧਕੁਸ਼ੇਤ੍ਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਵਰਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੇ ਮਸ੍ਤਕ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਗਿਰਾਵੇਗਾ, ਉਸ ਦੇ ਮਸ੍ਤਕ ਦੇ ਵੀ ਸੌ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਉਹ ਦਰਯੋਧਨ ਦੀ ਭੈਣ ਦੁਹਸ਼ਲਾ ਦਾ ਪਤੀ ਸੀ। ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਬਨਵਾਸ ਕਾਲ ਵਿਚ, ਇਸ ਨੇ ਦ੍ਰੋਪਤੀ ਦਾ ਅਪਹਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭੀਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੂਬ ਕੁੱਟਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਮੁੰਨ ਕੇ, ਪੰਜ ਚੋਟੀਆਂ (ਬੋਦੇ) ਰੱਖਕੇ, ਧਰਮਰਾਜ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਘੋਰ-ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ੰਕਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਲਈ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਅਰਜਨ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਚਾਰ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲੈਣ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਭਿਮਨੂੰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵ੍ਰਿਧਕੁਸ਼ੇਤ੍ਰ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੱਟੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕੱਟਿਆ ਸਿਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਉਹਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵ੍ਰਿਧਕੁਸ਼ੇਤ੍ਰ ਦੇ ਵੀ ਸੌ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਇੰਜ ਪਿਤਾ ਪੁੱਤਰ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ।

○ **ਜਨਾਰ੍ਦਨ :-** ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣਿਮਾਤ੍ਰ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਰ੍ਥ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਜਨਾਰ੍ਦਨ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨਿਵਾਸੀ 'ਜਨ' ਨਾਂ ਦੇ ਦੈਂਤਾਂ ਦਾ ਸੰਹਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਜਨਾਰ੍ਦਨ ਹੈ। ਜਦ ਅਰ੍ਦ ਧਾਤੁ ਦਾ ਗਤਿ ਅਰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਿਪੱਖਭੂਤ ਅਸੁਰ ਜਨਾਂ ਦੀ ਨਰਕ ਆਦਿ ਗਤਿ ਦਾ ਜੋ ਹੇਤੁ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਉਹ ਜਨਾਰ੍ਦਨ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਅਰ੍ਦ ਧਾਤੂ ਦਾ ਯਾਚਨਾ = ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਰੂਪ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਵਾਸਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਯਾਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ - ਉਹ ਜਨਾਰ੍ਦਨ ਹੈ।

o ਜੀਵ :- ਜੀਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੀਵ ਸੰਬੰਧੀ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਆਚਾਰੀਆ ਬ੍ਰਹਸ੍ਪਤਿ ਦੇ ਮਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਤੋਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੈ ਤੇ ਮੌਤ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਮੌਤ ਤੱਕ ਦੇ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਇਹ ਜੀਵ, ਜੋ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਹੀ ਕਾਰਣ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਰੀਰ ਸਮੂਹ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਣ ਹਨ ? ਇਹ ਵੱਖਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਅਸ੍ਤਿਤ੍ਵ ਨਹੀਂ। ਜੀਵ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਤੋਂ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੱਤਾਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਮੌਤ ਲਈ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੇ ਵਾਸ਼ਨਾ ਹੀ ਹੇਤੂ ਹੈ। ਜੋ ਉਚਿਤ ਵਿਵੇਕ ਗਿਆਨ ਸਾਧਨਾ ਰਾਹੀਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਚਿੱਤ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਦਾ ਉਦਯ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜੈਨ ਮਤ, ਜੀਵ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਸੁਤੰਤਰ ਅਸ੍ਤਿਤਵ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਨੂੰ ਧਾਤੂ ਰੂਪ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਕਰਮਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਜਨਮ ਮੌਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਸ਼ੁੱਧ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਧ ਲੋਕ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਜੀਵ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਮੱਤ - ਜੀਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜੋਤੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਜੀਵ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਜੋਤ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੀ ਜੀਵ ਸੰਬੰਧੀ ਧਾਰਣਾ, ਗੀਤਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੀਵ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹੀ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ। ਪਰ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਦੀ ਸੂਖ਼ਮ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਹੁਣ ਕਈ ਵਿਦਮਾਨ, ਇਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜੀਵ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਨ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹਨ। ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਗੀਤਾ - ਜੀਵ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਜੀਵ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੱਤਾਨੁਸਾਰ ਉਹ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇਕ ਅਚਿੰਤਯ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਦੈਵ ਉਸ ਦੇ ਆਸਰੇ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਤ੍ਰੈਗੁਣਾਤ੍ਮਿਕ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਿਰਿਆ ਸਥਿਤੀ ਰੂਪੀ ਗੁਣ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਣ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜੀਵ ਜਨਮ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਤਦ ਤੱਕ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o ਜਨਾਰ੍ਦਨ :- ਸਾਰਿਆਂ ਜਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਿਤ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਪ ਆਰ੍ਦਿਤ = ਯਾਚਿਤ = ਪ੍ਰਾਰ੍ਥਿ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਆਪ ਜਨਾਰ੍ਦਨ ਹੋ। ਜਨ + ਆਰ੍ਦ ਗਤੀ ਜਾਚਨਾ = ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਯਾਚਿਤ = ਪ੍ਰਾਰਥਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹੋ ਜਨਾਰ੍ਦਨ ਹਨ। ਜਨਾਰ੍ਦਨ : ਜਨ + ਅਰ੍ਦ = ਸਾਰਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ + ਗਤਿ ਤੇ ਯਾਚਨਾ ਜਨਾਰ੍ਦਨ = ਸਾਰਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ - ਜੋ ਯਾਚਿਤ ਪ੍ਰਾਰਥਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ - ਉਸ ਨੂੰ ਜਨਾਰ੍ਦਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਜੋ (ਅਰ੍ਦਨ) ਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਨਾਰ੍ਦਨ ਹੈ।

o ਜੀਵ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ :- ਜੀਵ ਕੋਲ ਦੋ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ, 1. ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ 2. ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਹਾਂ ਦਾ ਆਵਾਗਮਨ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਭੋਗਾਂ ਦੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ।

o ਜੀਵ - ਜੋ ਲੋਕ ਜਨਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ - ਉਹ ਜੀਵ ਹਨ।

o ਜਿਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਮ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਨਿਤ੍ਯ ਵੈਰੀ ਹੈ।

o ਜਨਮ :- ਜਿਸ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਰੂਪ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਨਿਤ੍ਯ ਅਸਰ੍ਵਗ੍ਯ ਤੇ ਵਿਕਾਸੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਜਨਮ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਮੌਤ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

o ਜਨ੍ਮ :- ਜਨਮ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ 'ਆਵਿਰ੍ਭੈਤ ਹੋਣਾ' ਜਾਂ ਅਵ੍ਯਕ੍ਤ ਤੋਂ ਵ੍ਯਕ੍ਤ ਹੋਣਾ। ਜਦ ਕੋਈ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਮਾਧ੍ਯਮ ਤੋਂ ਅਭਿਵ੍ਯਕ੍ਤ ਜਾਂ ਆਵਿਰ੍ਭੈਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਾਨਾਤ੍ਵ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

o ਜੀਵ :- ਜੋ ਪਰਾਣ ਧਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਉਹ ਜੀਵ ਹੈ।

o ਜਿਹੜਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਕ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਆਪ ਖੁਦ ਕਿਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਆਸਰਾ ਕਰਤਾ ਹੈ।

o ਜਲ ਤੇ ਸ੍ਥਲ :- ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਜਲ ਦਾ ਕੁਲ ਭਾਗ ਲਗਭਗ 71% ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਥਲ ਦਾ 29% ਹੈ।

o ਜੀਵਾਤ੍ਮਾ :- ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵਾਤਮਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੂਪ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ।

o ਤ

o ਤਾਮਸਿਕ ਗਿਆਨ :- ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥ ਕਾਮ, ਮੋਹ, ਲੋਭ, ਹੰਕਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਤਾਮਸਿਕ ਗਿਆਨ ਹੈ।

o ਤੀਰਥ :- ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤੀਰਥ ਦੇ ਅਰਥ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਤੀਰਥ ਨੂੰ ਵੀ ਤੀਰਥ ਬਣਾਵੇ, ਭਾਵ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰੇ। ਕੁਰੁਕਸ਼ੇਤਰ ਦਾ ਤੀਰਥਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਧਰਮ-ਖੇਤਰ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਇਹੋ ਹਨ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧੀਕਰਣ ਕਰੇ, ਉਹ ਧਰਮ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ, ਧਰਮ ਦਾ ਹੈ।

o ਤਪਹ - ਤਪ - ਭੁੱਖ ਪਿਆਸ ਸਰਦੀ ਗਰਮੀ ਬਰਖਾ ਸਹਿਣਾ ਵੀ ਇਕ ਤਪ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤਪ ਵਿਚ ਭੁੱਖ ਪਿਆਸ ਸਰਦੀ ਗਰਮੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਝੱਲਦੇ ਹਾਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਥਵਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਹਾਲਾਤ ਆਦਿ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਸ਼ਟ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਘਨ ਆਦਿ ਆਉਂਦੇ ਹਨ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਹਿਣਾ ਹੀ ਤਪ ਹੈ। ਨਿਯਮ ਰੂਪ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਜੋ ਕੁੱਝ ਆ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰੋ, ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕੋ ਤੇ ਜੋ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਣ ਕਰੋ, ਇਹੋ ਉੱਤਮ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਤਪ ਹੈ।

o ਤਿਆਗ :- ਜੋ ਵਸਤੂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਹੀਣ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਤਿਆਗ ਹੈ।

o ਤਪ :- ਵਰ੍ਤ ਤੇ ਉਪਵਾਸ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੰਤਪਤ ਕਰਨਾ ਤਪ ਹੈ।

o **ਤ੍ਯਾਗ ਤੇ ਤ੍ਯਾਗੀ** :- ਕਰਮ ਤੇ ਕਰਮਫਲ ਦੀ ਆਸਤਿਕਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਅਸਲ ਤਿਆਗ ਹੈ। ਤਿਆਗੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਕਰਮ ਫਲ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤਿਆਗੀ ਦਾ ਉਹ ਆਚਰਣ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਅਕੁਸ਼ਲ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਦਵੇਸ਼ ਨਾ ਕਰੇ ਤੇ ਕੁਸ਼ਲ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਆਸ੍ਥਿਤ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਤਿਆਗੀ ਦਾ ਭਾਵ ਕਰਤੱਵ ਮਾਤਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤਿਆਗ ਦਾ ਫਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੋਣਾ ਹੈ।

o **ਤਿੰਨ ਗੁਣ** :- ਸਾਤ੍ਵਿਕ ਰਾਜਸ੍ ਤੇ ਤਾਮਸ੍ ਤਿੰਨੇ ਗੁਣ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਅਭੂਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਵਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

o **ਤਮੋਗੁਣ ਵ੍ਰਿਤਿ** :- ਜੋ ਪਰਮਾਦ ਹੈ ਇਹ ਚੰਗੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਖੇਡ ਕੁੱਦ ਆਦਿ ਸਾਮਾਨ੍ਯ ਫਾਲਤੂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦ ਪ੍ਰਮਾਦ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਗ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰਜੋਗੁਣ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਤਦ ਉਸ ਨਾਲ ਕਾਮਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਫਿਰ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਾਪ, ਅਨਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਬੜੇ ਭਿਅੰਕਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

o **ਤੁਸ਼ਟੀ** :- (ਤੁਸ਼੍ਟਿ) ਦੈਵ ਵਸ਼ ਅਥਵਾ ਭਾਗਵਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਤੋਖ ਕਰਨਾ - ਸਮਤਾ ਹੈ। ਸੰਤੋਸ਼ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਸੁਖ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

o **ਤਤ੍ ਤੱਤ੍ਵ** :- ਸ਼੍ਰਿਸ਼੍ਟਿ ਦੀ ਉਸ ਆਧ੍ਯਾਵਸ੍ਥਾ ਵਿਚ ਨਾ ਅਸਤ੍ ਸੀ, ਨਾ ਸਤ੍ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾ ਲੋਕ ਸੀ। ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਜੋ ਕੁੱਝ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਅੱਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਆਵਰ੍ਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੀ ਸੀ ? ਕਿਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਸੀ ? ਆਧਾਰ ਕੀ ਸੀ ? ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਇਹ ਸਭ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾ ਮੌਤ ਸੀ, ਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੀ, ਨਾ ਰਾਤ ਸੀ, ਨਾ ਦਿਨ ਸੀ, ਨਾ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਉਸ ਵਾਯੂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਤੱਤ੍ ਤੱਤਵ ਹੀ ਸੀ। (ਰਿਗਵੇਦ 10-121-1-2)

o ਦ

o **ਦੂਰ** :- ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਲ ਹੈ, ਜਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਤੇਜ਼ ਹੈ, ਤੇਜ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਵਾਯੂ ਹੈ, ਵਾਯੂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਆਕਾਸ਼ ਹੈ, ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਮਹ-ਤੱਤਵ ਹੈ, ਮਹ-ਤੱਤਵ ਤੋਂ ਦੂਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਜੋ ਦੂਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਕਾਰਣ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o **ਦੇਵ** :- ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਦੇਵ ਸ਼ਬਦ ਭਗਵਾਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਵਯੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੂਜਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।

o **ਦ੍ਰੁਪਦ** :- ਦ੍ਰੁਪਦ ਪੰਚਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਤ੍ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਭਾਰਦਵਾਜ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਏਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਭਾਰਦਵਾਜ ਪੁੱਤਰ ਦ੍ਰੋਣ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਦ੍ਰੋਣ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸ਼ਰਦਵਾਨ੍ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਕ੍ਰਪੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਅਸ਼੍ਵਤ੍ਥਾਮਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਨਮ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ੰਕਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦ੍ਰੋਣ ਐਨੇ ਗ਼ਰੀਬ ਸਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਅਸ਼੍ਵਤ੍ਥਾਮਾ ਨੇ ਹੋਰਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦਿਆਂ ਵੇਖ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਦੁੱਧ ਮੰਗਿਆ। ਮਾਂ ਕੋਲ ਦੁੱਧ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸਫ਼ੈਦ ਆਟੇ ਨੂੰ ਧੋ ਕੇ ਦੁੱਧ ਵਰਗੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਕਿਹਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੀਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇੰਜ ਹੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਦੁੱਧ ਤਾਂ ਗਊ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗਊ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਂ ਤੋਂ ਜਦ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਲੱਗਿਆ। ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਤੜਪ ਉੱਠਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦਰੋਪਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਗਊ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਦ੍ਰੋਣ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਕੇ ਦ੍ਰੋਪਦ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਦ੍ਰੋਪਦ ਹੁਣ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਧਰਮ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਹਿਮਾਨ ਸਮਝੇਗਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਗਊ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ। ਅਜਿਹਾ ਸੋਚ ਕੇ ਉਹ ਦ੍ਰੋਪਦ ਕੋਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਦ੍ਰੋਣ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਨੇਹ ਪੂਰਵਕ ਕਿਹਾ, 'ਹੇ ਰਾਜਨ! ਆਪ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਹਾਂ।" ਦ੍ਰੋਪਦ ਨੇ ਪਰਤਾਪੀ ਦ੍ਰੋਣ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧ ਆਇਆ ਤੇ ਦ੍ਰੋਣ ਨੂੰ ਕੌੜੇ ਬੋਲ ਬੋਲੇ, 'ਬ੍ਰਾਹਮਣ! ਤੇਰੇ ਪ੍ਰਗ੍ਯਾ ਸਰ੍ਵਥਾ ਸੰਸਕਾਰ ਨਾ ਮਾਤਰ ਹਨ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਬਿਨਾ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਆਪਣਾ ਮਿੱਤਰ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਏਂ। ਤੇਰੀ ਮੰਦ ਬੁੱਧੀ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਅਤਿ ਗ਼ਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਪਰਤਾਪੀ ਰਾਜਾ ਕਿਵੇਂ ਮਿੱਤਰਤਾ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, 'ਦਲਿਦਰੀ ਧਨਵਾਨ ਨਾਲ, ਮੂਰਖ ਵਿਦਵਾਨ ਨਾਲ, ਡਰਪੋਕ, ਸੂਰਬੀਰ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਦੋਸਤੀ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਚਪਨ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਏਂ ?" ਮਹਾਤਮਾ ਦ੍ਰੋਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਆਪਣਾ ਅਪਮਾਨ ਸਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਆ ਗਏ। ਏਥੇ ਭੀਸ਼ਮ ਪਿਤਾਮਾ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦ੍ਰੋਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮੱਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦ੍ਰੋਣ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦ੍ਰੋਪਦ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸੀ। ਆਚਾਰੀਆ ਦ੍ਰੋਣ ਨੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਨੁਸ਼ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿਖਾ ਕੇ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਚਾਰੀਆ ਦ੍ਰੋਣ ਗੁਰੂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਕਸ਼ਨਾ ਵਜੋਂ, ਅਰਜਨ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਦਰੁਪਦ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਵੇ। ਅਰਜਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਕਰਾਰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਆਗਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਰਜਨ ਨੇ ਦਰੁਪਦ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਧਾ ਰਾਜ ਵਾਪਸ ਲੁਟਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਤੁਹਾਡੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ ਤੇ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਯੋਗ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮਿੱਤਰ ਮੰਨਦਾ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਦਾ ਆਪਣਾ ਮਿੱਤਰ ਮੰਨਦਾ ਰਹਾਂਗਾ' ਰਾਜਾ ਦਰੁਪਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਯਗ੍ਯ-ਨੁਸ਼ਠਾਨ ਰਾਹੀਂ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਧੁਮਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਆਚਾਰੀਆ ਦ੍ਰੋਣ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਹੇਤੁ ਬਣਿਆ। ਏਸੇ ਰਾਜਾ ਦਰੁਪਦ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਰਜਨ ਨੇ ਸੁਅੰਬਰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੁੰਤੀ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਪੰਜਾਂ ਭਾਈਆਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬਣੀ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਦਰੁਪਦ, ਆਚਾਰੀਆ ਦ੍ਰੋਣ ਨੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

o **ਦ੍ਰੌਪਦੇਯਾ** :- ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿ-ਵਿੰਧ੍ਯ, ਭੀਮ ਦਾ ਸ਼੍ਰੁਤ ਸੋਮ, ਅਰਜਨ ਦਾ ਸ਼੍ਰੁਤਕਰ੍ਮਾ, ਨਕੁਲ ਦਾ ਸ਼ਤਾਨੀਕ, ਤੇ ਸਹਿਦੇਵ ਦਾ ਸ਼੍ਰੁਤਸੇਨ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾਰਿਕਾ

ਵਿਖੇ ਸੰਪੂਰਣ ਧਨੁਸ਼ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਵੇਦ ਵਿਦਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਪੰਜੇ ਪੁੱਤਰ ਮਹਾਰਥੀ ਸਨ।

੦ ਦੇਵ ਦੱਤ :- ਨਿਵਾਤ ਕੱਵਚ ਨਾਂ ਦਾ ਦੈਤ੍ਯਾ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇਵ ਰਾਜ ਇੰਦਰ ਨੇ ਦੇਵ ਦੱਤ ਨਾਂ ਦੇ ਦਿਵ੍ਯ ਸੰਖ ਨੂੰ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸ਼ਬਦ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਨਾਦ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਭੈਭੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

੦ ਦਿਵ੍ਯ ਗੁਣ :- ਜਿਸ ਵਿਚ ਛਲ ਕਪਟ, ਦੰਭ ਪਾਖੰਡ ਲੋਭ ਮੋਹ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਦਾਹਸ਼ੀਲਤਾ ਅਧਰ੍ਮ ਅਸਤ੍ ਆਦਿ ਆਸੁਰੀ ਦੁਰਗੁਣ ਨਾ ਹੋਣ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸਤ੍ ਧਰ੍ਮ, ਲੱਜਾ, ਸਰਲਤਾ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਨਿਰਮਾਣਤਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸਜਣਤਾ, ਬੁੱਧੀਮਤਾ, ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਲੱਛਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣ, ਉਹ ਦਿਵ੍ਯ ਗੁਣੀਂ ਹੈ।

੦ ਦੇਹ :- ਅਨਿਤ੍ ਤੱਤਵ ਹੈ, ਜੋ ਗਰਭ ਅਵੱਸਥਾ ਤੋਂ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੀਰ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਅਣਗਿਣਤ ਪਰਮਾਣੂਆਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਜਨਮ ਪਿੱਛੋਂ ਸਰੀਰ ਬਾਲ, ਜ਼ੋਬਨ ਬਿਰਧ ਅਵੱਸਥਾ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਤੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਦੇਹ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ।

੦ ਦੇਹੀ :- ਦੇਹੀ ਨਿਤ੍ ਤੱਤ ਹੈ। ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੀਰ ਦੇ ਪਰਮਾਣੂਆਂ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਦੇਹੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਬਚਪਨ ਹੈ, ਨਾ ਜ਼ੋਬਨ ਤੇ ਬੁਢਾਪਾ ਹੈ। (ਦੇਹ) ਸਰੀਰ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਦੇਹੀ ਨਵੇਂ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੇਹੀ ਬੁੱਧੀ ਰੂਪੀ ਬੀਜ ਰੂਪ ਹੈ। ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਦਾ ਬੀਜ ਸੂਕਸ਼ਮ ਸਰੀਰ ਹੈ ਤੇ ਸੂਕਸ਼ਮ ਸਰੀਰ ਦਾ ਬੀਜ ਰੂਪ ਕਾਰਨ ਸਰੀਰ ਹੈ। ਸਥੂਲ ਤੇ ਸੂਕਸ਼ਮ ਸਰੀਰ ਕਾਰਣ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਹੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਰ੍ਧਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੀ ਕਾਰਣ ਸਰੀਰ ਹੈ।

੦ ਦਯਾ :- ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦਯਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

੦ ਦੰਭ :- ਮਾਨ ਵਡਿਆਈ, ਪੂਜਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ’ਤੇ, ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਨਾਂ ਦੰਭ ਹੈ। ਜਦ ਵਿਅਕਤੀ, ਪ੍ਰਾਣ ਸਰੀਰ ਧਨ ਸੰਪਤੀ ਆਦਰ ਮਹਿਮਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪਰਧਾਨਤਾ ਦੇਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਸ ਵਿਚ ਦੰਭ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੦ ਦਰ੍ਪਹ : ਘੁਮੰਡ = ਧਨ ਜਾਇਦਾਦ ਮਕਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਮਮਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਵੱਡਾਪਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦਰੁਪਹ (ਘੁਮੰਡ) ਹੈ।

੦ ਦੰਭ :- ਧਨ ਮਾਨ ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਤਿੱਸ਼ਠਾ, ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਹ ਵਾਹ, ਜਿੱਥੇ ਮਿਲਦੇ ਹੋਣ - ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ - ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ - ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣਾ - ਦੰਭ ਹੈ।

੦ ਦੁੱਖ :- ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਅੱਵਸਥਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦੁੱਖ ਹੈ - ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਹੋ ਜਾਵੇ - ਇਹੋ ਦੁੱਖ ਹੈ।

੦ ਦੈਵੀ :- ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਹੈ, ਚੇਤੰਨ ਹੈ, ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਅਖੰਡ ਹੈ।

੦ ਦੁੱਖ :- ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਵਿਰਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਸੰਤਾਪ ਦੁੱਖ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ਼ਟ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਅਥਵਾ ਅਨਿਸ਼ਟ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਦਾ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਸੁੱਖ ਮੁਰਝਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੀਨਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਧਰਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੦ ਦ੍ਰਸ਼ਟਾ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼੍ਯ :- ਸਰ੍ਵ ਪ੍ਰਥਮ ਨੇਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਹਨ ਤੇ ਰੂਪ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ। ਫੇਰ ਮਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਹੈ ਤੇ ਨੇਤਰ ਆਦਿ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹਨ। ਫਿਰ ਬੁੱਧੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ, ਬੁੱਧੀ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਭੀ ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਵੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਤਮਾ ਸਾਕਸ਼ੀ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੦ ਦੋਸ਼ :- ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ ਹੋਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਧਨ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਲੰਘਾਉਣਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮੱਤ ਦਾ ਬੁਰਾ ਲਗਾਉਣਾ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਤ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਤ ਤੋਂ ਘਿਰਣਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਦੋਸ਼ ਹੈ।

੦ ਦੈਵ :- ਦੇਵ ਦੇ ਭਾਵਾਰਥ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਜਿਹਾ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਰਗਾ ਸੰਸਕਾਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ’ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਸੰਸਕਾਰ ਸ਼ੁਭ ਤੇ ਅਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਅਸ਼ੁਭ ਸੰਸਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੦ ਦਰ੍ਪ :- ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਆਦਿ ਬ੍ਰਹਮ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਘੁਮੰਡ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਦਰ੍ਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

੦ ਦਾਨ :- ਦਾਨਮ੍ - ਲੋਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਹਾਲਾਤ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦੇਣ ਦਾ ਨਾਂ ਦਾਨ ਹੈ। ਦਾਨ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਭੂਮੀਦਾਨ, ਅੰਨ ਦਾਨ, ਧਨ ਦਾਨ, ਵਿਦਿਆ ਦਾਨ ਆਦਿ। ਅੰਨ ਦਾਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਪਰ ਅਭਯ ਦਾਨ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਭਯ ਦਾਨ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ 1. ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਆਫ਼ਤ, ਹਾਲਾਤ ਭੈਅ ਭੀਤ ਹੋਏ ਨੂੰ ਭੈਅ ਹੀਣ ਕਰਨਾ 2. ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮਾਰਗ ਤੇ ਤੋਰਨਾ। ਦਾਨ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਸੰਕਲਪ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜੋ ਕੁੱਝ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ (ਦਾਨ) ਹੈ ਉਹ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹੈ।

੦ ਧ

੦ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼੍ਟ੍ਰ :- ਆਪ ਕੁਰੂ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਜੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਮਹਾਪਰਤਾਪੀ ਸਮਰਾਟ ਸ਼ਾਂਤਨੂ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀ ਕਾਸ਼ੀਰਾਜ ਦੀ ਦੂਜੀ ਧੀ ਅੰਬੀਕਾ ਸਨ। ਆਪ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੀਣ ਸਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਸ਼ਬਦ ਧ੍ਰਤ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਦੋ ਪਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਧ੍ਰਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਧਾਰਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਫੜੀ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਧਰੀ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਅਰਥ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਫੜੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਾਂ ਜਿਹੜਾ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨਾਲ ਮੱਲੋਮੱਲੀ ਚਿਪਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ

ਆਪਣੇ ਹੱਕੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਥਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਤਾਂ ਹੀਣਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਦਰਅਸਲ ਸੋਚਣ ਸਮਝਣ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਵੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਉਸ ਕੋਲ ਨਾ ਗੋਚਰ, ਨਾ ਹੀ ਅਗੋਚਰ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਰਾਜਾ ਨਾ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਸੁੱਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਲੰਘਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਰਜੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਮੋਹ ਕਾਰਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹੈ, ਤਰਸ ਯੋਗ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਰਾਜਸੀ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤੇ ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਉਹ ਛੇਤੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

o ਧਰ੍ਮ :- ਗੀਤਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਧਰ੍ਮ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਗੀਤਾ ਨੂੰ ਏਸੇ ਲਈ ਸਾਤ੍ਸ਼੍ਵਤ ਧਰਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੀਤਾ ਗਿਆਨ ਦਾ ਜਗਿਆਸੂ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੀ ਗੀਤਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਕਤਾ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਪ ਬਾਹਰਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਤੇ ਅਠਾਰਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ, ਗੀਤਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ 'ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ' ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ ਹਨ। ਗੀਤਾ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ 'ਧਰ੍' ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਮ' ਅੱਖਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਧਰਮ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਗੀਤਾ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਗੀਤਾ ਦਾ ਆਦਿ ਮਧ ਅੰਤ ਸਮੁੱਚਾ-ਸਾਰ, ਧਰਮ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਹੈ।

o ਧ੍ਰਿਸ਼੍ਟਕੇਤੁ :- ਧ੍ਰਿਸ਼੍ਟਕੇਤੂ ਚੇਦਿ-ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਸ਼ੂ-ਪਾਲ ਦਾ ਬੇਟਾ ਸੀ। ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਭੂਆ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਰਾਜਸੂਯ ਯਗ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਭੀਸ਼ਮ ਪਿਤਾਮਾ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਜਦ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋ ਕੇ ਭੀਸ਼ਮ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਕਠੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ 100 ਅਪਰਾਧ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੌੜੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਸੌ ਅਪਰਾਧ ਪੂਰੇ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਚੱਕਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਧ੍ਰਿਸ਼੍ਟਕੇਤੁ ਨੂੰ ਰਾਜ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਹਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਧ੍ਰਿਸ਼੍ਟਕੇਤੁ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਦ੍ਰੋਣਆਚਾਰੀਆ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

o ਧਨੰਜਯ :- ਧਨੰਜਯ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿੱਸ਼ਟ ਰਤਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼੍ਠਤਮ ਧਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਰਾਹੀਂ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ। ਰਾਜਸੂਯਯਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਵਾਹੂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬਲ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਧਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਧਰਮਰਾਜ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਧਨੰਜਯ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

o ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਫੜੀ ਰੱਖੇ, ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰੇ। ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰੇ।

o ਧੀਰ :- ਧੀਰ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਤੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਰਮਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਅਹੰ ਮਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਵਿਰਤ ਹੋਵੇ, ਕੇਵਲ ਬੁੱਧੀ ਹੀ ਰਮਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਧੀਰ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

o ਧ੍ਰਿਤਿਹ :- ਧੀਰਜ - ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਘਬਰਾਉਣਾ, ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਧ੍ਰਿਤਿਹ (ਧੀਰਜ) ਹੈ।

o ਧਰ੍ਮ :- ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮਿਲੇ, ਵਿਕਾਸ ਵਧੇ, ਉਤਸ਼ਾਹ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਸਤਿਕਾਰ ਭਾਵਨਾ ਆਵੇ, ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇ, ਸੰਤਾਪ ਘਟੇ - ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਆਵੇ, ਨਿਆਇ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਕਲਪ ਧਾਰਨ ਹੋਣ - ਉਹ ਧਰਮ ਹੈ, ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹਨ। ਧਰਮ ਕਦੇ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

o ਧਰਮ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ - ਸ਼ੌਚ, ਦਾਨ, ਤਪ, ਸ਼ਰਧਾ, ਗੁਰ-ਸੇਵਾ, ਖ਼ਿਮਾ, ਦਿਆ, ਵਿਗਿਆਨ, ਵਿਨਯ ਤੇ ਸਤ੍ਯ।

o ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ - ਇਸ ਪਦ ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਹਨ 1. ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸੰਬੰਧੀ 2. ਅਨ੍ਯਾਯ ਪੂਰਵਕ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰ (ਰਾਜ੍ਯ) ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।

o ਧਨ ਤ ਧਰ੍ਮ :- ਧਰਮ ਦਾ ਅਨੁਸ਼੍ਠਾਨ ਧਨ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਧਨ ਦਾ ਖਰਚ ਧਰਮ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਧਰਮ ਤੋਂ ਧਨ ਤੇ ਧਨ ਤੋਂ ਧਰਮ - ਦੋਵੇਂ ਪਰੱਸਪਰ ਵਧਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਧਰਮ ਦਾ ਅਨੁਸ਼੍ਠ੍ਾਨ (ਕਰਨਾ) ਤੇ ਧਨ ਦਾ ਖਰਚ ਕੇਵਲ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਧਰਮ (ਪੁੰਨ) ਤੇ ਧਨ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰਤੀ ਕਰਕੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

o ਧਰ੍ਮ-ਯੁੱਧ :- ਆਪਣਾ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਸਵਾਰਥ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਕੇਵਲ ਕਰਤੱਵ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਧਰਮ ਮਯ ਧੁੱਧ ਹੈ।

o ਧ੍ਰਿਤਿ :- ਧਾਰਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਧ੍ਰਿਤਿ ਹੈ। ਧਾਰਣ ਕੀਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪਰਪੱਕਤਾ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਿੰਨੀ ਧ੍ਰਿਤਿ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੋਵੇਗੀ, ਉੱਨੀ ਬੁੱਧੀ ਵੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੋਵੇਗੀ। ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਧ੍ਰਿਤਿ, ਜੇ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਤਵਿਕ ਗੁਣ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਭਾਵ ਕਿਰਿਆ ਵਿਰਤੀ ਵਿਚਾਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਅਟੱਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਧ੍ਰਿਤਿ ਹੈ।

o ਧਰ੍ਮ ਅਧਰ੍ਮ :- ਧਰਮ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰੇ। ਅਧਰਮ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ।

o ਨ

o ਨਾਸ਼ :- ਨਾਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਕਾਰ੍ਯ ਦਾ ਕਾਰਣ ਵਿਚ ਲਯ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜਦ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਆਪਣੇ ਕਾਰਣ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਨਾਸ਼ ਹੈ। ਲੁਪਤ ਹੋਈ ਵਸਤੂ ਨਾਸ਼ ਹੈ।

o ਨਰ = ਨਰ ਸ਼ਬਦ ਦੋ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ 'ਨ ਰਮਤੇ ਇਤਿ ਨਰਹ : ਜੋ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਿਚ ਰਮਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਅਨੁਰਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ - ਉਹ ਨਰ ਹਨ। ਕਰਮ ਤਾਂ ਮਾਨਵ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ੍ਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

o ਨਿਯਤ ਕਰ੍ਮ :- ਜੋ ਸਹਜ ਵਾ ਸ੍ਵਭਾਵ ਜਨ੍ਯ ਕਰਮ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਨਿਯਤ ਕਰਮ ਹੈ।

○ **ਨਿਸ਼੍ਠਾ** :- ਨਿਸ਼੍ਠਾ - ਸਾਧਨ ਪਰਿਪੱਕ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਠਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

○ **ਨੇੜੇ** : ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਹੈ। ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੂਖ਼ਮ ਸਰੀਰ ਹੈ। ਸੂਖ਼ਮ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਾਰਣ ਸਰੀਰ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅਹਮ੍ ਹੈ ਤੇ ਅਹਮ੍ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇੜੇ ਹੋਰ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।

○ **ਨਿਤ੍ਯ ਯੋਗ** :- ਕਰ੍ਮ ਯੋਗ ਤੇ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਵਿਚ ਸਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਤ੍ਯ ਯੋਗ ਹੈ ਤੇ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਤ੍ਯ ਯੋਗ ਹੈ।

○ **ਪ**

○ **ਪੁਰਸ਼** :- ਜੋ ਇਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਪੁਰੀ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ। ਅਥਰ੍ਵ ਵੇਦ ਵਿਚ ਇਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਗਰੀ ਦੇ ਅਸ਼੍ਟ ਚਕ੍ਰ ਹਨ ਤੇ ਨੌਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ। ਜੋ ਮਾਨਵ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਮਾਤਰ ਤੋਂ ਪੂਰਣ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ। ਦੇਵਤਾ ਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਮ੍ਰਤ ਤੱਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬ੍ਰਹਮਚਕ੍ਰ ਵਾ ਆਨੰਦਮਯ ਕੋਸ਼ ਲਈ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਯੋਗਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਹਸਤ੍ਰ ਦਲ ਕਮਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਜਨ ਲਈ ਪੁਰਸ਼ ਸਰ੍ਭ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪੁਰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਪੁਰਸ਼।

○ **ਪੁੱਤਰ** :- ਪਿਤਾ ਦੁੱਖ ਸੰਤਾਪ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

○ **ਪਾਂਡੁ** :- ਮਹਾਰਾਜ ਵਿਚਿਤਰ ਵੀਰ੍ਯ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਅੰਬਾਲਿਕਾ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ ਵਿਆਸ ਦੇਵ ਰਾਹੀਂ ਨਿਯੋਗ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਪਾਂਡੁ ਸੀ। ਸਯੋਗ ਤੇ ਸਾਮਰਥਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਰਾਟ ਪਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਾਂਡੁ ਮਹਾਨ, ਯੋਗ-ਯੋਧਾ ਸੂਰਬੀਰ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੂਰਣ ਭਰੋਸਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮ੍ਰਿਗ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਆਪ ਤੋਂ ਕਿੰਦਮ ਨਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਪੱਛੋਤਾਵੇ ਵਜੋਂ ਆਪ ਨੇ ਰਾਜ ਪਦ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਪਤਨੀਆਂ, ਕੁੰਤੀ ਅਤੇ ਮਾਧਵੀ ਨਾਲ ਹਿਮਾਲਾ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਰਾਜ ਪਦ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਕੋਈ ਸਯੋਗ ਸੂਰਬੀਰ ਪਰਜਾ ਦਾ ਸੇਵਕ ਆਪ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਂਡੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਯੋਗ ਉੱਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਤਦ ਤੱਕ ਸ਼੍ਰੀ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਹੀਣ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪਦ ਸੰਭਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਂਡੁ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੁਰ੍ਵਾਸਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦਿਵ੍ਯ ਮੰਤਰ ਰਾਹੀਂ ਕੁੰਤੀ ਨੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਧਰਮ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਦੂਜਾ ਵਾਯੁਦੇਵ ਤੋਂ ਭੀਮ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਅੰਤ ਵਿਚ ਇੰਦਰ ਰਾਹੀਂ ਕੁੰਤੀ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਬਦਰਿਕਾਕਸ਼ਮ ਨਿਵਾਸੀ ਰਿਸ਼ੀ ਨਰ ਦਾ ਅਰਜਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਪਾਂਡੁ ਰਾਹੀਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਕੁੰਤੀ ਨੇ ਮਾਧਵੀ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਲਈ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ। ਫਲਸਰੂਪ ਮਾਧਵੀ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਿਦੇਵ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

○ **ਪੁਰੂਜਿਤ੍ ਤੇ ਕੁੰਤੀਭੋਜ** :- ਦੋਵੇਂ ਕੁੰਤੀ ਦੇ ਭਾਈ ਸਨ। ਕੁੰਤੀ ਭੋਜ ਕੁਮਾਰ ਜੋ ਭੀਮ ਸੇਨ ਦੇ ਮਾਮਾ ਸਨ, ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਤੇ ਅਤਿਰਥੀ ਸਨ। ਵੀਰ ਪੁਰੂਜਿੱਤ੍ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹਿਤੂ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਣਜਿਆਂ ਲਈ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਸੀ।

○ **ਪਿਤ੍** :- ਜੋ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਚੁੰਮਦੇ ਹਨ। ਲਾਡ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪਿਤ੍ਰ ਹਨ। ਪਿਤ੍ਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਿਤਾ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਜਾਂ ਛੋਟੇ ਭਾਈ। ਜਿਵੇਂ ਤਾਇਆ, ਚਾਚਾ, ਮਾਮਾ, ਸਹੁਰਾ, ਸੁਹਿਰਦ ਵੱਡੇ ਮਿੱਤਰ ਆਦਿ ਪਿਤ੍ਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

○ **ਪਾਪ** :- ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ ਪਾਪ ਹੈ। (ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਵਾਸੁਦੇਵ)

○ **ਪਰੰਤਪ** :- ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤਪ੍ਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ - ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਰਜਨ ਲਈ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।

○ **ਪਾਰ੍ਥ** :- ਪਾਰ੍ਥ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਅਰਜਨ ਲਈ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮਾਤ੍ਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੰਬੋਧਨ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਕਿ ਜਿਸ 'ਚ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, 'ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਧਰ੍ਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਾਇਰ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾਮਹ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਡਬੋ ਦੇਣਾ। ਪਾਪਮਈ ਗਤੀ ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ।' ਪ੍ਰਿਥਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਰ੍ਥ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

○ **ਪ੍ਰੀਤੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ** ਸਤੋਗੁਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਸ਼ੋਕ ਰਜੋਗੁਣ ਦਾ, ਮੋਹ ਤਮੋਗੁਣ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੋ ਭਾਵ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹਨ। ਰਜੋਗੁਣ ਸ਼ੋਕ ਤੇ ਭੈਅ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।

○ **ਪਾਪ** :- ਪਾਪ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਪਾ - ਦਾ ਅਰਥ ਧਰ੍ਮ ਹੈ, ਜਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ - ਜੋ ਧਰਮ ਅਥਵਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਾਪ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਭਾਵ ਕਰ੍ਮ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਾ ਧਾਤੂ ਰਕਸ਼ਣ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੋ ਸਰਵ ਰਖਿਅਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਾਪ ਹੈ। ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਪਰਮ ਪਾਪ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਤੇ ਸੁੱਖ ਭੋਗਣਾ ਵੀ ਪਾਪ ਹੈ। ਜੋ ਕੰਮ ਕਰਤੱਵ ਪਾਲਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਪਾਪ ਨਹੀਂ।

○ **ਪੰਡਿਤ** :- ਜੋ ਪ੍ਰਗ੍ਯਾਵਾਨ੍ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਗ੍ਯ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਡਿਤ ਹੈ। ਪੰਡਿਤ ਹੀ ਧਰ੍ਮ ਦੇ ਅਰ੍ਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸੁੱਖ ਸਮ੍ਰਿਧਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਵੇਕ ਅਤੇ ਅਵਿਵੇਕ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਪੰਡਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪੰਡਿਤ।

○ **ਪ੍ਰਗ੍ਯਾ ਅਪਰਾਧ** :- ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਵਿਖਮ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਹੋਣਾ ਅਰਥਾਤ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਤੇ ਵਿਖਮ ਰੂਪ

ਤੋਂ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤ, ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗ੍ਯਾ ਅਪਰਾਧ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

o **ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ :-** ਕਾਰਜ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਣ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਰਾਗ ਦੋਸ਼-ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤਾਂ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

o **ਪ੍ਰਕਾਸ਼ :-** ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ ਪੰਜਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਤੋਂ ਮਨਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਨਿਰਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ।

o **ਪਾਪ :-** ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਵਸੀਭੂਤ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕੰਮ ਪਾਪ ਹੈ। ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਨਾ ਪਾਪ ਹੈ।

o **ਪ੍ਰਾਣਯਗ੍ਯ :-** ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਉੱਪਰ ਨਿਅੰਤਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣ ਯਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

o **ਪੁਰਸ਼ :-** ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪੁਰਮ-ਪੁਰਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

o **ਪਰੰਤਪ : ਪਰਤਾਪੀ : ਪਰਮ ਤਪੱਸਵੀ :** ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਰਜਨ ਲਈ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।

o **ਪੁਰ੍ਸ਼ :-** ਜੋ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਪੁਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ।

o **ਪਾਰ੍ਥ :-** ਇਹ ਅਰਜਨ ਲਈ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਹ ਦੱਸਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ 'ਹੇ ਅਰਜਨ - ਤੂੰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਿਥਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋ। ਮੇਰਾ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਅਨੁਵਰ੍ਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ।

o **ਪੰਡਿਤ :-** ਪੰਡਾ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਕਲਿਆਣੀ ਸਮਦਰ੍ਸ਼ੀ = ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਪੰਡਾ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਪੰਡਿਤ ਹੈ।

o **ਪ੍ਰਤਿਬੰਧ :-** ਸੰਪੂਰਣ ਕਾਰ੍ਯ - ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਰਹਿਣ 'ਤੇ ਵੀ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

o **ਪਰਾਗਤਿ :-** ਸਵ੍ਰੂਪ ਭੂਤ ਮੋਕਸ਼ ਰੂਪ ਪਰਮ ਅਵੱਸਥਾ। ਜਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਰਬ੍ਧ੍ ਵਸ਼ ਦੇਹ ਜੀਵਤ ਹੈ ਤਦ ਤੱਕ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦ੍ ਯੋਗੀ ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ - ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਭੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਵਿਦੇਹ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਪਰਾਗਤਿ ਹੈ।

o **ਪਾਂਡਵ :-** ਅਰਜਨ ਲਈ ਪਾਂਡਵ ਸ਼ਬਦ ਸੰਬੋਧਨੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਕਿ ਅਰਜਨ ਦੇ ਪਿਤਾ ਪਾਂਡਵ ਅਤਿਅੰਤ ਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਸਨ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਵਿਮੁੱਖ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਪਿਤਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਬੇਹੱਦ ਅਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਸਨ।

o **ਪਰ੍ਵ :-** ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁੱਲ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਪਰ੍ਵ ਹਨ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਈ ਅਵਾਂਤ੍ਰ ਵੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੀਸ਼ਮ ਪਰ੍ਵ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ, ਇਹ ਸ਼੍ਰੀਮਦ੍ ਭਗਵਦ੍ ਗੀਤਾ ਪਰ੍ਵ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭੀਸ਼ਮ ਪਰ੍ਵ ਦੇ ਤੇਰਹਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਬਿਆਲੀਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o **ਪ੍ਰਾਣ ਵਾਯੂ** ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਦਸ ਕਾਰਜ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ

1. ਪ੍ਰਾਣ :- ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਹਿਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਸਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਤੇ ਖਾਧੇ ਹੋਏ ਅੰਨ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ।

2. ਅਪਾਨ :- ਇਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਗੁਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਸਵਾਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਣਾ ਤੇ ਮਲ ਮੂਤਰ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਗਰਭ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਾਲਣਾ ਵੀ ਹੈ।

3. ਸਮਾਨ :- ਇਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਨਾਭੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਪਚੇ ਹੋਏ ਭੋਜਨ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦੇਣਾ ਹੈ।

4. ਉਦਾਨ :- ਇਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਕੰਠ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਭੋਜਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ, ਉਸ ਦੇ ਗੂਹੜੇ ਭਾਗ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਭਾਗ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੂਖਮ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਾਲਣਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸਰੀਰ ਜਾਂ ਲੋਕ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣਾ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ।

5. ਵ੍ਯਾਨ :- ਇਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਪੂਰਣ ਸਰੀਰ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ - ਸਰੀਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਿਕੋੜਨਾ ਜਾਂ ਫੈਲਾਉਣਾ ਹੈ।

6. ਨਾਗ :- ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਡੱਕਾਰ ਲੈਣਾ ਹੈ।

7. ਕੂਰ੍ਮ :- ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਨੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲਣਾ ਤੇ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਹੈ।

8. ਕ੍ਰਿਕਰ :- ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਛਿੱਕ ਮਾਰਨਾ ਹੈ।

9. ਦੇਵਦੱਤ :- ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਅੰਗੜਾਈ ਲੈਣਾ ਹੈ।

10. ਧਨੰਜਯ :- ਇਹ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਿਰਤੂ ਸਰੀਰ ਫੁੱਲ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਵਾਯੂ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਯੁਕਤ ਭੇਦ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ।

o **ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ :-** ਮਾਤਰ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ।

o **ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ :-** ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤਾਂ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹੈ।

o **ਪਰਲੋਕ :-** ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਚਾਹੇ ਮਿਰਤੂ ਲੋਕ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਵਿਚ, ਚਾਹੇ ਮਨੁੱਖ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਆਦਿ ਯੋਨੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚ, ਸਭ ਪ੍ਰਲੋਕ ਹੈ।

o **ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਤੇ ਪੁਰ੍ਸ਼ :-** ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪੁਰਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਪੁਰਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਉੱਡਦਾ ਇਹ ਸਮਝ ਲਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਹੈ।

o **ਪ੍ਰਮਾਦ :-** ਵ੍ਕਤਾ ਵਿਵੇਚਨ ਵਿਚ ਆਲਸ ਉਪੇਕਸ਼ਾ, ਉਦਾਸੀਨਤਾ, ਤੱਤਪਰਤਾ ਦੀ ਘਾਟ, ਲੋਕ ਸਮਝਣ ਜਾਂ ਨਾ ਸਮਝਣ,

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

○ **ਪ੍ਰਮਾਣ ਪ੍ਰਮੇਯ ਪ੍ਰਮਾਤਾ** :- ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਮੇਯ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਮੇਯ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਚੇਤਨ ਪ੍ਰਮਾਤਾ ਹੈ।

○ **ਪਰ** :- ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਪਰ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਵੀ, ਪਰ ਅਰਥਾਤ ਦੂਜੇ ਹੀ ਹਨ। ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

○ **ਪਰਿਗ੍ਰਹ** :- ਭੋਗ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਆਰਾਮ ਤੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜੋ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਿਗ੍ਰਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

○ **ਪ੍ਰਮਾਣ** :- ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਅਨੇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ, ਅਨੁਮਾਨ ਤੇ ਆਗਮ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

○ **ਪ੍ਰਮੇਯ** :- ਜਿਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਮੇਯ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਮੇਯ ਹੈ।

○ **ਪ੍ਰਮਾਤਾ** :- ਜੋ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪ੍ਰਮਾਤਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਆਪ ਖੁਦ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮਾਤਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

○ **ਪਾਰ੍ਥ** :- ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਅਰਜਨ ਲਈ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਪਾਰ੍ਥ ਅੱਠ ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾਰ੍ਥ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

○ **ਪਰੰਤਪ** :- ਪਰੰਤਪ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਵੀਰਤਾ ਸੂਰਵੀਰਤਾ ਤੇਜ਼ ਨਾਲ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤਪ੍ਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਪਰੰਤਪ ਹੈ। ਪਰੰਤਪ ਮਹਾ-ਪਰਤਾਪੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਰਜਨ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸੂਚਿਕ ਹੈ।

○ **ਪਰਮ ਗਤਿ** :- ਜਦ ਮਨ ਦੇ ਸਹਿਤ ਪੰਜਾਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਿਥ੍ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪਰਮ-ਗਤਿ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਯੋਗ ਬੁੱਧੀ ਹੈ।

○ **ਬ**

○ **ਬ੍ਰਾਹਮਣ** :- ਜੋ ਸ਼ੁੱਧ ਸਤੋਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਵੱਸਥਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਦੋਸ਼ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਗੁਣਾਧਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

○ **ਬ੍ਰਹ੍ਮ** :- ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਨ ਜਾਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਝਣਾ ਉਚਿੱਤ ਹੈ। ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜਿਸ ਤੱਤਵ ਦੀ 'ਇਹ' ਕਹਿ ਕੇ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਤਮ ਤੱਤਵ ਮਨ ਵਾਣੀ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਸ਼ਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਬ੍ਰਹਮ ਤੱਤ ਦੇ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਵਬੋਧਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸਮਗ੍ਰਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਅਸਮ੍ਰਥ ਹੈ।

○ **ਬ੍ਰਹਮ** :- ਬ੍ਰਹਮ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰੰਹ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਮਨਿਨ੍ ਪ੍ਰਤ੍ਯਯ ਕਰਕੇ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਸ਼ਬਦ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰੰਹ - ਜੋ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਸ਼ਬਦ ਨਿਪੁੰਸਕ-ਲਿੰਗ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਅਵਬੋਧਕ ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤਤ੍। ਮੇਰਾ ਸਨਾਤਨ ਅੰਸ਼ ਹੀ ਇਸ ਜੀਵ ਲੋਕ ਵਿਚ ਜੀਵਾਤਮਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

○ **ਬੁੱਧੀ** :- ਗੀਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਚਾਰ ਰੂਪ ਹਨ ਸਾਂਖ਼ਯ ਬੁੱਧੀ ਯੋਗ ਬੁੱਧੀ, ਕਾਮ੍ਯ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਆਸੁਰੀ ਬੁੱਧੀ।

○ **ਬ੍ਰਹਮ** :- ਅਕ੍ਸ਼ਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਆਕਾਸ਼ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਭੂਤ ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਵਾਚਕ ਓਮ ਹੈ।

○ **ਬ੍ਰਹ੍ਮ ਸੁਖ** :- ਜਿਵੇਂ ਕਾਲ ਕੂਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਜਨਮ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਨਿਵਰਤਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਬ੍ਰਹਮ ਸੁੱਖ ਭੀ ਯੋਗੀਆਂ ਲਈ ਜਨਮ ਮਰਨ ਰੂਪ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਰਗਾ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

○ **ਬ੍ਰਹਮ੍ ਵਿਦਿਆ** :- ਗੀਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਵਰ੍ਣ, ਆਸ਼ਰਮ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਸਰ੍ਵ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਵਿਦਿਆ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

○ **ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਸੇਵਾ** :- ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇਣਾ, ਦੂਸਰਾ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਇਹ ਨਾ ਸੋਚਣ ਦੇਣਾ 'ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਸੇਵਾ' ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਮਮਤਾ ਆਸਤਿਕਾ ਨਾ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਹੈ।

○ **ਬਲ** :- ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਮਨ-ਮਾਨੀ ਕਰਨ ਦੀ ਜੋ ਜ਼ਿੱਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

○ **ਬ੍ਰਹਮ** :- ਜਿਸ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਵੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਛੁਪੇ ਹੋਏ, ਅਸੀਮ ਤੇ ਪਰਮ ਅੱਖਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਅਵਿਦਿਆ ਦੋਵੇਂ ਸਥਿਤ ਹਨ - ਉਹੋ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਜੜ੍ਹ ਵਰਗ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਅਵਿਦਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਜੀਵਾਤਮਾ ਵਿਦਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਅਵਿਦਿਆ ਦੋਵਾਂ ਉੱਪਰ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਸਰ੍ਵਥਾ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ।

○ **ਭ**

○ **ਭੀਸ਼੍ਮ** :- ਭੀਸ਼੍ਮ ਸ਼ਾਂਤਨੁ ਦੇ ਜੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇਵੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਅਦਭੁਤ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਹਾਰਾਜ ਸ਼ਾਂਤਨੁ ਗੰਗਾ ਤਟ ਉੱਪਰ ਸੈਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਰਮ ਸੁੰਦਰ-ਇਸਤਰੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ

ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਰੀਰ ਰੁਮਾਂਚਕ ਹੋ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸੁੰਦਰੀ ਵੀ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਦੋਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਰਾਜਾ ਸ਼ਾਂਤਨੁ ਨੇ ਸੁੰਦਰੀ ਅੱਗੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਵੀ ਕਰਵਾਈ। ਰਾਜਾ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਯੁਵਤੀ ਨੇ ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬਣਨਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ, 'ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਚੰਗਾ ਕਰੇ ਜਾਂ ਭੈੜਾ ਕਰੇ, ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕਣਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਨਾ ਕੌੜੇ ਵਚਨ ਬੋਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਇੰਜ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿਆਗਕੇ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ।' ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਰਾਜ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਸੱਤ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਵਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਅੱਠਵਾਂ ਪੁੱਤਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੰਗਾ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਗਈ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤਨੁ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੁਖੀ ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ ਇੰਜ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਟੋਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਨਾ ਡਬੋਏ।' ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ ? ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇੰਜ ਕਿਉਂ ਮਾਰ ਰਹੀ ਏਂ"। ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਜਾਹਨੂੰ ਦੇਵੀ ਪੁੱਤਰੀ ਗੰਗਾ ਦੇਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, 'ਹੇ ਰਾਜਨ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੀ ਪਰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਾਹਨੁ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ ਦੁਵਾਰਾ ਸੇਵਿਤ ਗੰਗਾ ਹੈ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਸਿਧਿ ਲਈ ਹੀ ਮੈਂ ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹੀ ਹਾਂ।' ਆਪਣੀ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਦੇਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ ਵਸ਼ਿਸ਼ਠ ਦੁਆਰਾ ਵਸੂਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸ਼ਰਾਪ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਧਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਕੇ, ਅੱਠਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਮੱਰਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਦੇਵੀ ਗੰਗਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਆਪ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੰਪੂਰਨ ਵਸੂਆਂ (ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ) ਦੇ ਅੰਸ਼ ਤੋਂ ਯੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਯੋਧਾ ਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਪਾਲਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਗੰਗਾ ਦੱਤ ਰੱਖਣਾ।' ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਗੰਗਾ ਦੇਵੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਠ ਵਸੂਆਂ 'ਧਯੁ ਨਾ ਦਾ ਵਸੁ ਹੀ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਵਸ਼ਿਸ਼ਠ ਦੇ ਸਰਾਪ ਤੋਂ ਸੁਦੀ-ਰ੍ਘ ਕਾਲ' ਤੱਕ ਇਸ ਮਿਰਤੂ ਲੋਕ ਵਿਚ ਮਾਨਵ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਗੰਗਾ ਦੱਤ ਦੇਵ-ਵਰ੍ਤ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਦੇਵ ਵਰ੍ਤ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਪਰਸ਼ੁ ਰਾਮ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਅਸਤ੍ਰ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕੈਵਰ੍ਤ ਕੰਨਯਾ ਸਤ੍ਯ-ਵਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਨੂੰ ਦੇਖ, ਦੇਵ ਵਰ੍ਤ ਨੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰਯ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਭੀਸ਼ਮ ਪੈ ਗਿਆ। ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਂਤਨੁ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਛਾ ਮਿਰਤੂ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਜੀਵਨ ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉੱਪਰ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਸਮਰਾਟ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਵਚਨ ਦਿੱਤਾ। ਏਸੇ ਵਚਨ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਪਾਂਡੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ। ਭੀਸ਼ਮ ਸੂਰਮਾ ਪੁਰਸ਼ ਅਤਿਰਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹਾਦਰ ਅਤਿਰਥੀ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਕੌਰਵ ਸੈਨਾ ਦਾ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

o **ਭੀਮ ਕਰ੍ਮਾ** :- ਭੀਮ ਤੇ ਉਗ੍ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵ੍ਰਿਕੋਦਰ। ਵ੍ਰਿਕ ਭੇੜੀਏ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਜਠਰਾਗਨਿ ਤੋਂ ਯੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

o **ਭਗਵਾਨ੍** :- ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਦੋ ਸਰੂਪ ਹਨ - ਇਕ ਮੂਰਤ ਦੂਜਾ ਅਮੂਰਤ। ਮੂਰਤ ਰੂਪ ਤਾਂ ਸੰਪੂਰਣ ਨਾਮ ਰੂਪਾਤਮਕ ਜਗਤ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮੂਰਤ ਰੂਪ ਪਰਮਾ-ਕਸ਼ਰ ਤੱਤਵ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਿਗਵੇਦ ਦੀ ਇਕ ਰਿਚਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ 'ਉਹ ਭਗਵਾਨ' ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਪਰਮ ਪਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨੀਜਨ ਦੇਖਦੇ ਹਨ।'

'ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਉਹ ਸਰੂਪ ਹੀ ਭਗਵਦ੍ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਭਗਵਦ੍ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਉਸ ਆਦਿ ਏਂਵ ਅਕਸ਼ਯ ਸ੍ਵਰੂਪ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਇਹ ਸਤ੍ਯ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਨਾਂ ਹੈ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਤ੍ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਅੱਖਰ ਹਨ ਭ - ਗ, ਵ। ਭ ਅੱਖਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅਰਥ ਹਨ, ਭਰਣ, ਪੋਸ਼ਣ ਤੇ ਧਾਰਣ, ਗ ਅੱਖਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਗਤਿ ਤੇ ਨਾਸ਼ ਭਾਵ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ - ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਰਚਯਿਤਾ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲਯ ਕਰਨ ਵਾਲਾ - ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਰਚਯਿਤਾ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲਯ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਭਗ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ - ਸੰਪੂਰਣ ਏਸ਼੍ਵਰ੍ਯ ਵੀਰ੍ਯ ਯਸ਼ ਸ਼੍ਰੀ ਗਿਆਨ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਛੇ ਭਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੀਜੇ ਅੱਖਰ ਵ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਉਸ ਅਖਿਲ ਭੂਤਾਤ੍ਮਾ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਭੂਤਗਣ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਸੰਪੂਰਣ ਭੂਤਾਂ ਵਿਚ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅਵ੍ਯਯ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ 'ਵ' ਅੱਖਰ ਦਾ ਵਾਚ੍ਯ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਵਾਨ੍ ਸ਼ਬਦ ਪਰ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ ਵਾਸੁਦੇਵ ਦਾ ਹੀ ਵਾਚਕ ਹੈ।

o **ਭਾਰਤ** :- ਇਹ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅਰਜਨ ਲਈ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਭਾ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਆਤਮ ਤੱਤਵ ਦਾ ਆਵਬੋਧਕ ਹੈ, ਉਸ ਆਤਮ ਤੱਤਵ ਵਿਚ ਜੋ ਰਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਹੈ। ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਭਾ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਨਿਰਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਭਾਰਤ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਰਜਨ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜੋ ਆਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਪਾਲਕ ਹੈ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਬਹਾਦਰ ਪਰਮ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ। ਸਤਵਾਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸ਼ਬਦ ਪਿਤ੍ਰ ਪੱਖੀ ਹੈ। ਅਰਜਨ ਲਈ ਕੌਂਤੇਯ ਸ਼ਬਦ ਮਾਤ੍ਰ ਪੱਖੀ ਹੈ।

o **ਭਾਰਤ** :- ਭਾ ਦਾ ਅਰਥ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਜੋ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਰਤ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ।

o **ਭਯ** :- ਅਭਿਯਮ੍ : ਅਨਿਸ਼ਟਤਾ : ਅਥਵਾ ਨਿਡਰਤਾ ਦੀ ਸੰਦੇਹ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਘਬਰਾਹਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ (ਭਯ) ਭੈਅ ਹੈ। ਭਯ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਾਵ ਦਾ ਨਾਂ ਅਭਯ ਹੈ। ਭੈਅ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਜਾਂ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o **ਭਕ੍ਤਿ** :- ਭਗਤੀ - ਗ੍ਯਾਨ ਲਕਸ਼ਣਾ - ਪ੍ਰੇਮ ਲਕਸ਼ਣਾ ਭਗਤੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਹੀ ਭਗਤੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਨਾਂ ਭਗਤੀ ਹੈ।

o **ਭਗਵਾਨ** :- ਜਿਸ ਵਿਚ ਛੇ ਭਾਗ ਸਮਿਲਿਤ ਹਨ, ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਹੈ। 1. ਸਮੁੱਚਾ ਏਸ਼ਵਰ੍ਯ 2. ਧਰ੍ਮ 3. ਯਸ਼ 4. ਵੈਰਾਗ 5. ਸ਼੍ਰੀ 6. ਗਿਆਨ।

o **ਭਕ੍ਤਿ** :- ਭਗਤ : ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਪਰਮ ਪ੍ਰੇਮ - ਉਹ ਪਰਮ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਯੋਗ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਭਗਤੀ ਹੈ।

o **ਭਾਵ** :- ਭਾਵ ਸ਼ਬਦ ਵਸਤੂ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਭਾਵ ਦਾ ਅਰਥ, ਆਤ੍ਮ ਵਸਤੂ ਹੈ।

o **ਭਕ੍ਤਿ ਯੋਗ** :- ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਹੈ।

o **ਭਰ੍ਮ** :- ਵ੍ਕਤਾ ਜਿਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਭਰ੍ਮ

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

੦ ਭ੍ਰਮ :- ਵਕਤਾ ਜਿਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

੦ ਭਯ :- ਸੁੱਖ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੀ ਉਮੀਦ - ਭਯ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

੦ ਮ

੦ ਮਹਾਤ੍ਮਾ :- ਮਹਾਤਮਾ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਲੱਛਣ ਹੈ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧ ਵਾਣੀ, ਕਰ੍ਮ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ।

੦ ਮਹਾਰਥਹ :- ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਤਿੰਨਾਂ ਲਈ ਹੈ, ਪਰ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਧਰ੍ਰਥੀ, ਰਥੀ, ਮਹਾਰਥੀ ਤੇ ਅਤਿਰਥੀ - ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵੀਰਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ।

1. ਮਹਾਰਥੀ :- ਜਿਹੜਾ ਧਨੁ-ਧਾਰੀ ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਯੋਧਿਆਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਹਾਰਥੀ ਹੈ।

2. ਅਤਿਰਥੀ :- ਜਿਹੜਾ ਅਮਿੱਤ ਧਨੁ-ਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੱਲਾ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੱਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਤਿਰਥੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

3. ਅਧਰ੍-ਰਥੀ :- ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਰਥੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨੂੰ ਅਧਰ੍-ਰਥੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

੦ ਮਧੁਸੂਦਨ :- ਉਹ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਜਿਸਦਾ ਸਰੀਰ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਆਦਿ ਸੰਪੂਰਣ ਤੱਤਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਲਯ ਕਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਲੀਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਕ ਨਾਂ ਮਧੁਸੂਦਨ ਹੈ। ਮਧੁਵਤ੍ ਸਾਂਸਾਰਿਕ ਭੋਗਾਂ ਦਾ ਸੂਦਨ ਅਰਥਾਤ ਲਯ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਵਿਅਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ 'ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਸੂਦਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਧੁ ਸ਼ਬਦ ਮਧੁ ਦਾ ਅਵਬੋਧਿਕ ਹੈ। ਜੋ ਉਸ ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਮਧਯ ਤੋਂ ਯੁਕਤ ਹੋਵੇ, ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ੁਭਾਸ਼ੁਭ ਕਰ੍ਮਾ ਨੂੰ ਵੀ ਮਧੁ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ, ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਹਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਭਾਸ਼ੁਭ ਕਰ੍ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਮਧੁਸੂਦਨ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਲਈ ਇਹ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਮਧੂ ਨਾਂ ਦੇ ਦੈਂਤ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋ। ਆਪ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੋ।

੦ ਮੋਹ :- ਮੋਹ ਤਮੋਗੁਣ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ। ਤਮੋਗੁਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਅਗਿਆਨ ਪ੍ਰਮਾਦ ਫੈਲਦਾ ਹੈ।

੦ ਮ੍ਰਿਤ੍ਯੁ :- ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਬੁਝ ਜਾਣਾ ਹੀ ਮਿਰਤੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਹੈ।

੦ ਮੂਡ :- ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਅਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਰਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ - ਉਹ ਮੂਡ ਲੋਕ ਹਨ।

੦ ਮਨੀਸ਼ਾ :- ਮਨੀਸ਼ਾ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਮਨਸਹ ਇਸ਼ਾ' ਅਰਥਾਤ ਮਨ ਨੂੰ ਗਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ। ਜੋ ਮਨੀਸ਼ਾ ਯੁਕਤ ਹੈ, ਉਹ ਮਨੀਸ਼ੀ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੀਸ਼ੀ ਹੈ।

੦ ਮਾਨਵ :- ਆਚਾਰੀਆ ਸ਼ੰਕਰ ਦੇ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ 'ਮਾਨਵ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ 'ਸੰਨਿਆਸ' ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰ ਤੇ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨ = ਪ੍ਰਤ੍ਯਗ੍ ਦਰ੍ਸ਼ਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਪ੍ਰਤ੍ਯਗ੍ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਜੋ ਭਜਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਾਨਵ ਹੈ। ਮਨੂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਨਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

੦ ਮੁਕ੍ਤਿ :- ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੋ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੋ, ਇਹੋ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ।

੦ ਮੌਤ :- ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਂ ਮੌਤ ਹੈ।

੦ ਮਾਨ :- ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਮੰਨਣਾ ਮਾਨ ਹੈ।

੦ ਮਦ :- ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋਲ ਐਨੀ ਵਿੱਦਿਆ ਹੈ, ਧਨ ਦੌਲਤ ਯੋਗਤਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਨਸ਼ਾ ਜਿਹਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ 'ਮਦ' ਹੈ।

੦ ਮਧੁਸੂਦਨ :- ਮਧੂ ਦੈਂਤ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਲਈ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਅਰਥ ਹੈ - 'ਮੇਰੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚੋਂ ਤਮੋਗੁਣ ਤੇ ਰਜੋਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਮਧੂ ਦੈਂਤ ਦਾ ਹਨਨ ਕਰ, ਇਕ ਮਾਤਰ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਆਪ ਹੀ ਹੋ।'

੦ ਮੋਹਨੀ :- ਮੋਹਨੀ ਸ਼ਬਦ ਰਾਕਸ਼ਸ਼ੀ ਤੇ ਆਸੁਰੀ - ਦੋਵਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ। ਮੋਹ ਮਿਥਯ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਅਰਥਾਤ ਦੇਹ ਆਦਿ ਵਿਚ ਆਤਮ ਬੁੱਧੀ ਲਾਉਣਾ ਹੀ ਮੋਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਅਵਿਵੇਕ - ਜਨ ਤੋੜਨ ਫੋੜਨ, ਪੀਣ ਖਾਣ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਣਾ, ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਧਨ ਲੁੱਟਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੦ ਮੌਤ :- ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਾਣ ਹਰਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮੌਤ ਹੈ। ਮੌਤ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ 1. ਧਨਾਦਿਹਰ - ਧਨ ਆਦਿ ਦਾ ਹਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ 2. ਪ੍ਰਾਣਾਹਰ : ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਹਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ। ਧਨ ਹਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮੌਤ ਸਰ੍ਵ ਹਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪ੍ਰਾਣ ਹਰਣ ਮੌਤ ਹੀ ਸਰ੍ਵਹਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੇ ਹਰਣ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਹਰਣ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਲਯ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਭ ਹਰਣ ਕਰ ਲੈਣ ਕਾਰਨ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਰੂਪ ਮੌਤ ਦੀ ਸਰ੍ਵਹਰ ਮੌਤ ਹੈ।

੦ ਮਹਾਬਾਹੋ :- ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਦੇਖਣ ਪਿੱਛੋਂ ਅਰਜਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਪ੍ਰਤਿ ਅਪਾਰ ਸ਼ਰਧਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਰਜਨ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਹੇ ਮਹਾਬਾਹੋ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਆਪ ਦੀ ਬਾਹੁ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।

੦ ਮਿਰਤੂ (ਮ੍ਰਿਤ੍ਯੁ) ਤੇ ਸੰਸਾਰ :- ਆਨੰਦ ਗਿਰੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਰਤੂ ਦਾ ਅਰਥ ਅਗਿਆਨ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ

ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਕਾਰਜ। ਇਸ ਲਈ ਮਿਰਤੂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ। ਅਗਿਆਨ ਤੇ ਉਸ ਕੇ ਕਾਰਜ।

○ **ਮੌਨ** :- ਆਨੰਦ ਗਿਰਿ ਦੇ ਮੱਤਾਨੁਸਾਰ ਮੌਨ ਦਾ ਅਰਥ ਮਨਨ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਵ ਤੋਂ ਮਨ ਦਾ ਸੰਜਮ ਮੌਨ ਹੈ। ਸਾਮਾਨ ਭਾਵ ਤੋਂ ਮਨੋ ਨਿਰੋਧ ਹੈ।

○ **ਮੂੜ** :- ਅਤਿਅੰਤ ਅਵਿਵੇਕੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਮੂਙ ਹੈ।

○ **ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਅਨਾਜ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰ** :- ਪਹਿਲਾਂ ਮਿੱਟੀ ਤੇ ਬੀਜ ਨੂੰ ਤਲ ਲਵੋ, ਤੇ ਇਕ ਬਰਤਨ ਵਿਚ ਇਹ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਮਿੱਟੀ ਵਿਛਾ ਕੇ ਬੀਜ, ਬੀਜ ਦੇਵੋ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰ ਦੇਵੋ। ਫਸਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਟ ਲਵੋ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਸੁੱਕਣ ਦੇਵੋ। ਮਿੱਟੀ ਸੁੱਕਣ ਪਿੱਛੋਂ ਤੇ ਅਨਾਜ ਨੂੰ ਤੋਲ ਕੇ ਦੇਖੋ, ਤਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ਘੱਟ ਤੇ ਅਨਾਜ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ਵਧੇਰੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹੋ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਅਨਾਜ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੈ।

○ **ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਮ** :- ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਮ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜਨਮਾਂ ਦਾ ਆਦਿ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਜਨਮ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਅੰਤਿਮ ਜਨਮ ਵੀ ਇਹੋ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਭੀ ਅਨੰਤ ਜਨਮਾਂ ਦਾ ਆਦਿ ਜਨਮ ਵੀ ਇਹੋ ਹੈ।

○ **ਮਨ ਦੀ ਸੇਵਾ** :- ਮਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਹਿੱਤ ਸੋਚਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਤੇ ਵਿਅਰਥ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦੇਣਾ ਮਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੈ।

○ **ਯ**

○ **ਯੁਧਾਮਨ੍ਯੁ ਤਥਾ ਉੱਤਮੌਜਾ** :- ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਕੇ ਭਾਈ ਸਨ। ਪਾਂਚਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸਨ। ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਮਹਾ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਤੇ ਇਕ ਨੂੰ ਯੁਧਾ ਮਨ੍ਯੁ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਮੌਜਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਮਹਾਂਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਅਰਜਨ ਦੇ ਰਥ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਚੱਕਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ।

○ **ਯਗ੍ਯ** - ਯਗ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ - ਆਹੂਤੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਮ ਬਲੀ ਨੂੰ ਯਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼੍ਰੀਮਦ੍ ਭਗਵਦ੍ ਗੀਤਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਜੋ ਕਰਤੱਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਸਵਾਰਥ ਤੇ ਬਿਨਾ ਅਭਿਮਾਨ ਤੋਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਕਰਨਾ ਹੀ ਯੱਗ ਹੈ। ਪਰਮਾਰਥ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਯਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

○ **ਯ੍ਗ੍ਰਾਰ੍ਥ** :- ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਲਈ ਜੋ ਕਰ੍ਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਯ੍ਗ੍ਰਾਰ੍ਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

○ **ਯੋਗਯ੍** :- ਸਾਦਗੀ ਸੁੱਚਤਾ ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਖਾਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਧਾਰਣ ਕਰਨਾ - ਯੋਗਯ੍ ਹੈ।

○ **ਯੋਗ੍** :- ਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਯੁਕਤਿ। ਯੋਗ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਮਾਇਆ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

○ **ਯੋਗ** :- ਯੋਗ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਸਮਾਧੀ ਵੀ ਹੈ। ਸਮਾਧੀ ਦਾ ਸਤਿ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ 'ਤੇ ਸਮਾਧੀ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਸਥਿਰਤਾ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

○ **ਯਗ੍ਯ ਦੇ ਭੇਦ** :- ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪਠਨ ਪਾਠਣ = ਬ੍ਰਹਮ੍ ਯਗ੍ਯ ਪਿਤਰਾਂ ਦਾ ਤਰ੍ਪਣ ਕਰਨਾ = ਪਿਤ੍ਰ - ਯਗ੍ਯ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣਾ = ਭੂਤ - ਯਗ੍ਯ੍।

○ **ਯੋਗ ਤੇ ਵਿਯੋਗ** :- ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਦਾ ਯੋਗ ਹੀ ਰਹੇ, ਵਿਯੋਗ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਵਧੇਗਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਅਖੰਡ ਤੇ ਇਕ ਰਸ ਰਹੇਗਾ। ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

○ **ਯੋਗ** :- ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤ ਲਾਭ ਹਾਨੀ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਆਦਰ ਨਿਰਾਦਰ, ਸਿੱਧੀ ਅਸਿੱਧੀ ਵਿਚ ਸਮ ਰਹਿਣ ਦਾ ਨਾਂ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਤਾ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

○ **ਯਗ੍ਯ** :- ਯਗ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦ੍ਰਵ ਯਗ ਤੇ ਗਿਆਨ ਯਗ੍ 1. ਦ੍ਰਵ ਯਗ੍ - ਜਿਹੜਾ ਯਗ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦ੍ਰਵ ਯਗ ਹੈ 2. ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਜਦ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣਕੇ ਗ੍ਯ੍ਾਤ ਗ੍ਯ੍ਾਤਵ੍ਯ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗਿਆਨ ਯਗ ਹੈ।

○ **ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ** :- ਗੀਤਾ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਕਰ੍ਮ ਯੋਗ, ਗਿਆਨ ਯੋਗ, ਧਿਆਨ ਯੋਗ, ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਆਦਿ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਿਤ੍ਯ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

○ **ਰ**

○ **ਰਾਜਸਿਕ ਗਿਆਨ** :- ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਸੰਪੂਰਣ ਭੂਤਾਂ ਵਿਚ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਸਿਕ ਗਿਆਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

○ **ਰਾਗ** :- ਸੁੱਖ ਦੀ ਸ੍ਮ੍ਰਿਤਿ ਵਿਚ ਜੋ ਸੁਖ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਇੱਛਾ ਵਾਚਕ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਰਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੁਖਦ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਸਰੂਪ ਦਾ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸ੍ਪ੍ਰਿਹਾ ਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਹ ਰਾਗ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

○ **ਰਾਗ** :- ਰਾਗ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਕਾਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਪੁਰਸ਼ ਭੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਆਦਿ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਨਿਤ੍ਯ ਸੱਤਾ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁਰਸ਼ ਯੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

○ **ਰਾਗੀ** :- ਰਾਗ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਰਮ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਵਸਤੂ ਪਦਾਰਥ ਆਦਿ ਵਿਚ ਮਨ ਦਾ ਖਿਚਾਓ ਹੋਣਾ, ਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਹੋਣਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ - ਉਹ ਰਾਗੀ ਹੈ।

o **ਲ**

o **ਲੋਭ** :- ਜੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਤੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਲੋਭ ਹੈ।

o **ਲੋਕ** :- ਲੋਕ ਸ਼ਬਦ ਜਨਵਾਚੀ ਹੈ।

o **ਲੋਭ** :- ਨਿਰਵਾਹ ਵਾਸਤੇ ਚੀਜ਼ ਕੋਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧਕੇ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਨਾਂ ਲੋਭ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਧਣ ਦਾ ਨਾਂ ਲੋਭ ਨਹੀਂ। ਜਿੰਨਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਚਾਹੁਣ ਦਾ ਨਾਂ ਲੋਭ ਹੈ। ਲੋਭ ਦੇ ਰੂਪ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ 1. ਉਚਿਤ ਖਰਚ ਨਾ ਕਰਨਾ। 2. ਅਨਉਚਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ 3. ਉਚਿਤ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਧਨ ਖਰਚ ਨਾ ਕਰਨਾ 4. ਅਣਉਚਿਤ ਰੀਤੀ ਅਰਥਾਤ ਝੂਠ ਕਪਟ ਆਦਿ ਤੋਂ ਧਨ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨਾ।

o **ਲੋਕ** :- ਲੋਕ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅਰਥ ਹਨ 1. ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ 2. ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀ 3. ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਲੋਕ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ।

o **ਲੋਭ** :- ਵਿਸ਼ਯ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਅਨਿਵਰ੍ਤ੍ਯ ਤ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਹੀ ਲੋਭ ਹੈ।

o **ਲਿਪ੍ਸਾ** :- ਵਕ੍ਤਾ ਦੀ ਰੁਪਏ ਪੈਸੇ ਮਾਨ ਵਡਿਆਈ, ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ, ਸੁੱਖ ਆਰਾਮ ਆਦਿ ਲੌਕਿਕ ਪਰਲੌਕਿਕ ਕੁੱਝ ਵੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਪਸਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

o **ਲਿਪ੍ਸਾ** :- ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੁਪਏ ਪੈਸੇ ਮਾਨ ਵਡਿਆਈ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਸੁੱਖ ਆਰਾਮ ਆਦਿ ਲੌਕਿਕ ਪਾਰ ਲੌਕਿਕ ਕੁੱਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਪ੍ਸਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

o **ਵ**

o **ਵਿਰਾਟ** :- ਆਪ ਵੀ ਮਹਾਰਥੀ ਸਨ। ਮਤ੍ਸ੍ਯ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਨ। ਕੌਰਵਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਪਾਂਡਵ - ਅਗਿਆਤ ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਰੂਪ ਬਦਲ ਕੇ ਏਸੇ ਵਿਰਾਟ ਰਾਜਾ ਦੇ ਕੋਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦ ਇਸ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਗਊਆਂ ਦਾ ਅਪਹਰਣ ਕਰਕੇ ਕੌਰਵ ਯੋਧੇ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਅਰਜਨ ਨੇ ਇਕੱਲੇ ਨੇ ਭੀਸ਼ਮ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਾਟ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਗਊਧਨ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਵਿਰਾਟ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਉੱਤਰਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਰਜਨ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਅਭਿਮੰਨੂ ਲਈ ਉੱਤਰਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉੱਤਰਾ ਤੇ ਅਭਿਮੰਨੂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੰਪਨ ਹੋਇਆ। ਉਤਰਾ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰੀਕਸ਼ਤ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਜਿਹੜੇ ਪਾਂਡੋ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਇਕ-ਮਾਤ੍ਰ ਰਖਿਅਕ ਸਨ। ਵਿਰਾਟ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਪੁੱਤਰ ਉੱਤਰ, ਸ਼ਵੇਤ ਤੇ ਸ਼ਾਂਖ ਤਿੰਨੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਚਾਰੀਆ ਦ੍ਰੋਣ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।

o **ਵਿਕਰ੍ਣ** :- ਵਿਕਰ੍ਣ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਸੀ। ਵਿਕਰ੍ਣ ਨਿਆਇਸ਼ੀਲ ਸਤਿਵਾਨ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਾਹਸੀ ਵੀਰ ਸੀ। ਜਦ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਚੀਰ ਹਰਣ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੀ ਇਸ ਹਰਕਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਂਡਵਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਸਨੇਹ ਸੀ। ਪਰ ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕ੍ਸ਼ਤਰੀ ਧਰ੍ਮ ਲਈ ਕੌਰਵਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਲੜਿਆ ਸੀ।

o **ਵੈਸ਼੍ਯ** :- ਸਤ੍ ਤੇ ਤਮ ਮਿਸ਼੍ਰਤ ਪਰਧਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਵੈਸ਼੍ਯ ਹੈ।

o **ਵੇਦ** :- ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਜਗਤ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵੇਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤੂ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਚਮਤਕਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਜੋ ਵਸਤਾਂ ਅਸਥਾਈ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ ਸਥਾਈਪਣ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਹਰ ਥਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਤੇ ਜਾਣੀਜਾਣ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ, ਜੋ ਵਸਤਾਂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹਨ, ਜਾਂ ਸੰਵੇਦਨਹੀਣ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਂ ਆਨੰਤਮ੍ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਹਰ ਥਾਂ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਜਗਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਵੇਦ ਜਾਣ ਲੈਣ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਵੇਦਾਂਤ ਹੈ।

o **ਵਹਿਮ** :- ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਘਾਟ ਸ਼ੰਕਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੀ ਹੈ।

o **ਵਿਭੂਤੀ** :- ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਐਸ਼ਵਰ੍ਯ ਸਾਧਨ ਸੰਪਤੀ ਹੀ ਵਿਭੂਤੀ ਹੈ।

o **ਵਾਸੁਦੇਵ** :- ਜੋ ਸਾਰੇ ਭੂਤਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭੂਤ ਸਮੂਹ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਧਾਤਾ ਹੈ, ਜਗਤ ਦਾ ਵਿਧਾਤਾ ਹੈ - ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵਾਸੁਦੇਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

o **ਵਿਗ੍ਯਾਨ** :- ਸਾਰੀਆ ਵਿਦਿਆਵਾਂ ਦਾ ਜੋ ਸਰ੍ਵਸ਼੍ਰਹ ਧਾਰਣ ਕਰਨਾ - ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ।

o **ਵਿਨਯ** :- ਨਿਰੰਤਰ ਸ਼ਮ ਤੇ ਦਮ ਰੱਖਣਾ ਵਿਨਯ ਹੈ।

o **ਵਿਭੂਤਿਯਾਂ** :- ਪੰਦਰਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਤੇਰਾਂ ਵਿਭੂਤੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :- 1. ਸੂਰਜ ਵਿਚਲਾ ਤੇਜ 2. ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਵਿਚਲਾ ਤੇਜ 3. ਅਗਨੀ ਵਿਚਲਾ ਤੇਜ 4. ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੀ ਧਾਰਣ ਸ਼ਕਤੀ 5. ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀ ਪੋਸ਼ਣ ਸ਼ਕਤੀ 6. ਵੈਸ਼੍ਵਾਨਰ 7. ਹਿਰਦੇ ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਰ ਯਾਮੀ 8. ਸਮ੍ਰਿਤਿ 9. ਗਿਆਨ 10. ਅਪੋਹਨ (ਛੁਪਾਉਣਾ) 11. ਵੇਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣਨ ਯੋਗ 12. ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਕਰਤਾ 13. ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ।

o **ਵੇਦ** :- ਸ਼ਬਦ, ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਾਂ ਵੇਦ ਹੈ, ਜੋ ਅਨਾਦਿ ਹੈ।

o **ਵ੍ਯਕ੍ਤਿਤ੍ਵ** :- ਵਿਅਕਤੱਤਵ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਵੱਖਰੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੰਧਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o **ਸ਼**

o **ਸ਼ੂਰਾ** :- ਸ਼ੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਤਰੂ ਭਾਵ ਬਣੇ ਰਹਿਣ। ਸ਼ੌਰ੍ਯਾ, ਤੇਜ ਧ੍ਰਿਤਿ ਦਕਸ਼ਤਾ, ਯੁੱਧ

ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਦਾਨ ਵ੍ਰਿਤਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਤਾ, ਕ੍ਸ਼ਤਰੀ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o **ਸ਼ੈਬ੍ਯ** :- ਆਪ ਸ਼ਿਵਿ ਵੰਸ਼ ਵਿਚ ਜਨਮੇ ਸਨ। ਆਪ ਪਰਮ ਗਊ ਭਗਤ ਤੇ ਗਊ ਰਖਿਅਕ ਸਨ। ਆਪ ਧਰਮ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਠਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾ ਸਨ। ਆਪ ਲਈ ਨਰਪੁੰਗਵ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਗੋਵਾਸਨ ਹੈ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇਵਿਕਾ ਇਸ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸੁਅੰਬਰ ਵਿਚ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ।

o **ਸ਼ਿਖੰਡੀ** :- ਸ਼ਿਖੰਡੀ ਨੇ ਰਾਜਾ ਦਰੁਪਦ ਦੇ ਘਰ ਕੰਨਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਿਖੰਡਨੀ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਾਂ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਪਰਚਲਿਤ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ੰਕਰ ਨੇ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੇਰੇ ਘਰ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁੱਤਰੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਉਹੋ ਪੁੱਤਰੀ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਏਸੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਿਖੰਡੀ ਦਾ ਵਿਆਹ, ਦਸ਼ਰ੍ਣ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਾ ਹਿਰਣਯ ਵਰ੍ਮਾ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਵਿਆਹੁਤਾ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਸ਼ਿਖੰਡੀ ਪੁਰਸ਼ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸ਼ਿਖੰਡਨੀ ਨਾਂ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਰਦ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਜਦ ਰਾਜਾ ਹਿਰਣਯ ਵਰ੍ਮਾ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਇਸ ਅਨਿਆਇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋ ਕੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਪਾਂਚਾਲ ਦੇਸ਼ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ, ਤਾਂ ਦ੍ਰੋਪਦ ਰਾਜਾ ਘਬਰਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ੰਕਰ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਸਿਖੰਡਨੀ ਨੂੰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ, ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਡਰਦੀ ਮਾਰੀ, ਆਪਣੇ ਪਰਾਣ ਤਿਆਗਣ ਲਈ, ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਥੇ ਹੀ ਸ੍ਥੂਣਾ ਕਰ੍ਣ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਯਕਸ਼ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਦਰੁਪਦ ਕੰਨਿਆ ਸਿਖੰਡਨੀ ਨੂੰ ਜਦ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦਰਦ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਉੱਪਰ ਤਰਸ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁਰਸ਼ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ, ਤੇਰਾ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ। ਜਦ ਤੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਕਟ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪੁਰਸ਼ ਰੂਪ ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਜਾਣਾ ਤੇ ਆਪਣਾ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਲੈ ਜਾਣਾ।' ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਯਕਸ਼ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਆਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸ਼ਿਖੰਡਨੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ਼ਿਖੰਡੀ ਹੋ ਗਈ। ਜਦ ਰਾਜਾ ਹਿਰਣ ਵਰ੍ਮਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਹਿਰਣ ਵਰ੍ਮਾ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਦੈਵ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਯਕਸ਼ ਰਾਜ ਕੁਬੇਰ ਸ੍ਥੂਣਾ ਕਰ੍ਣ ਦੇ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਰਾਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਸ਼ਿਖੰਡੀ ਯਕਸ਼ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁਰਸ਼ ਰੂਪ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਯਕਸ਼ ਨੇ ਸ਼ਿਖੰਡੀ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਜ ਦਰੁਪਤ ਪੁੱਤਰੀ ਸਿਖੰਡਨੀ, ਪੁਰਸ਼ਤਵ ਰੂਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਸਿਖੰਡੀ ਬਣ ਗਈ। ਸਿਖੰਡਨੀ ਨੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ, ਆਚਾਰੀਆ ਦ੍ਰੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਮਹਾਰਥੀ ਸੀ ਪਰ ਪਿਤਾਮਾ ਭੀਸ਼ਮ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਦੇ ਸਨ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਭੀਸ਼ਮ ਪਿਤਾਮਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ।

o **ਸ਼੍ਰੀ** :- ਸ਼੍ਰੀਮਦ੍ ਭਗਵਦ੍ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰੀ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਉਸ ਪਰਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਯੁਕਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਗਿਆਨ ਵੈਰਾਗ੍ਯ ਤੇ ਏਸ਼ਵਰ੍ਯ ਆਦਿ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਪਰ ਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਭਗਵਾਨ ਹੈ।

o **ਸ਼ਾਸ੍ਤ੍ਰ** :- ਸ਼ਾਸ੍ਤ੍ਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਸਤ੍ ਤੱਤਵ ਦਾ ਅਵਬੋਧਨ ਕਰਾਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਉਹ ਸ਼ਾਸਤ੍ ਹੈ।

o **ਸ਼ੂਕਸ਼ਮ ਸਰੀਰ** :- ਪੰਜ ਕਰਮ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ + ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ + ਪੰਜ ਤਨ੍ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਮਨ, ਅੰਹ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਅਠਾਰਾਂ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੂਕਸ਼ਮ ਸਰੀਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਮਣਡੂਕ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਚਿੱਤ ਨਾਂ ਦਾ ਤੱਤ ਜੋੜਿਆ ਹੈ।

o **ਸ਼੍ਰੁਤਿ** ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਸ੍ਤਵ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ।

o **ਸ਼ਰੀਰ** : ਸਰੀਰ ਸੰਬੰਧੀ ਮਹਾਭਾਰਤ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਰਵ ਵਿਚ ਇਕ ਰੂਪਕ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ, ਇਹ ਸਰੀਰ ਇਕ ਨਗਰ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਇਸ ਨਗਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ ਰਾਣੀ ਹੈ, ਮਨ ਇਸ ਨਗਰ ਦਾ ਮੰਤਰੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਪਰਜਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਜ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦਾ ਜਿੰਮਾ ਇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਬੁੱਧੀ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਹੀ ਮਨ ਰੂਪੀ ਮੰਤਰੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਸਮੁਚਿਤ ਰੂਪ ਤੋਂ (ਵ੍ਯਵਯ੍ਥਾ) ਵਿਵੱਸਥਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਜੋ ਗੁਣ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਇਸ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਸ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਵਸਰ ਢੂੰਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਤੱਕ ਮਨ ਰੂਪੀ ਮੰਤਰੀ, ਬੁੱਧੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਇਹ ਰਾਜ ਸੁੱਖ ਸਮ੍ਰਿਧਿ ਵਿਚ ਪਰਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਬੁੱਧੀ ਰੂਪੀ ਰਾਣੀ ਕਦੇ ਅਵੇਸਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰਜੋਗੁਣ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਰੂਪੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇੰਜ ਇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਸਰ੍ਵਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਜੋਗੁਣੀ ਰੂਪੀ ਸ਼ਤਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੈਨਾਪਤੀ ਕਾਮ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਵਿਲਗ ਹੋਇਆ ਮਨ ਰੂਪੀ ਮੰਤਰੀ, ਉਸ ਕਾਮ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਇੰਦਰੀਆਂ ਰੂਪੀ ਪਰਜਾ ਸਹਿਤ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਕਾਮ ਰੂਪੀ ਸੈਨਾਪਤੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰੂਪੀ ਪਰਜਾ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਣੀ ਤੇ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਮਾਨਵ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਇਹੋ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਜੋ ਛਿਣ ਛਿਣ ਵਿਚ ਘਟਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਰੀਰ ਹੈ।

o **ਸ਼੍ਰਦ੍ਧਾ** :- ਆਤ੍ਮ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਇਕ ਨਾਂ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸਤ੍ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ।

o **ਸ਼ਾਂਤਿ** :- ਜਦੋਂ ਮਨ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਿਨ ਖੋ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਅਡੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਮਤੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਅਥਵਾ ਹਲੀਮੇਪਣ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਗੁੱਸੇ-ਰਹਿਤ, ਨਿਰਮਲ ਸ਼ੁੱਧ ਪਰਸੰਨ ਉੱਜਵਲ ਸਾਫ਼ - ਮਨੋ ਅਵੱਸਥਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ।

o **ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਪੁਰ੍ਸ਼** - ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਪੁਰਸ਼ ਉਹ ਹੈ - ਜੋ ਕੁੱਝ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ। ਉਸ ਅੰਦਰ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਉੱਦਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਮਹਾਨ ਹੈ, ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹਨ।

o **ਸ਼ਾਸ੍ਤ੍ਰ :-** ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਕੰਮ ਤੋਂ ਨਵ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਦ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਤ੍ ਕਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤੱਤ ਹੋਣ ਤੇ ਅਸਤ੍ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਨਿਵ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਸ਼ਾਸਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੂੜ, ਤੱਤਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਹੈ।

o **ਸ਼ੁਦ੍ਧੀ :-** ਸ਼ੁੱਧੀ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ। ਬਾਹਰਲੀ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੁੱਧੀ - ਜੋ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਸਫ਼ਾਈ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਂਤਰਕ ਸ਼ੁੱਧੀ - ਜੋ ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਆਇਸ਼ੀਲ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

o **ਸ਼੍ਰਦ੍ਧਾ :-** ਧਰਮ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣਾ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ।

o **ਸ਼੍ਰਦ੍ਧਾ :-** ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤੋਂ ਸੁਣਕੇ, ਪੂਜ ਭਾਵ ਸਹਿਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੇ ਨਿਸ਼ਠਾ ਹੋਵੇਗੀ।

o **ਸ਼੍ਰਦ੍ਧਾ :-** ਸੰਸਾਰਕ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਭੋਗਣ ਦੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਭਾਗ ਦੀ ਤੇ ਪਾਰਮਾਰਥਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਤੱਤਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

o **ਸ਼੍ਰੀਮਤ੍ :-** ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਸਰ੍ਵ ਸ਼ੋਭਾ ਸੰਪਨ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਏਸ਼ਵਰ੍ਯ ਧਰ੍ਮ ਯਸ਼ ਸ਼੍ਰੀ ਗਿਆਨ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਹੈ। ਇਹ ਛੇ ਭਗ ਨਿਤ੍ਯ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਮੁਖ ਤੋਂ ਨਿੱਕਲੀ ਹੋਈ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਦ੍ ਭਗਵਦ੍ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

o **ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਰਜਨ ਸੰਵਾਦ :-** ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਅਰਜਨ ਨਿਰ-ਸੰਕੋਚ ਹੋ ਕੇ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਗੀਤਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਗੀਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਅਰਜਨ ਸੰਵਾਦ ਵੀ ਹੈ।

o **ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਸੇਵਾ :-** ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆਲਸ ਪ੍ਰਮਾਦ ਨਿਕੰਮੇਪਣ ਤੇ ਭੋਗ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਪਾਅ ਕਰਨੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੈ।

ਅੰਤਿਕਾ - II

o 'ਅਠਾਰਾਂ' ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਰਹੱਸ 18,108,1008, 100008 ਸਾਰੀ ਗਿਣਤੀ 9 ਦਾ ਗੁਣਨ ਫਲ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ 9 ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 16x9=144 ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ 144 ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੰਦਸਿਆਂ 1+4+4 ਕੁੱਲ ਜੋੜ = 9 ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o ਨੌਂ ਦੇ ਹਿੰਦਸੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਾਇਨਾਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਕਾਰਕ ਅਥਵਾ ਅੰਸ਼ ਹਨ 1. ਸਮਾਂ 2. ਖਲਾਅ 3. ਕਾਰਜ ਕਾਰਣ ਸਿਧਾਂਤ।

o ਕਾਇਨਾਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਗੁਣ ਹਨ 1. ਸਾਤਵਿਕ 2. ਰਾਜਸ 3. ਤਾਮਸ

o ਇਸ ਕਾਇਨਾਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਹਨ :

1. ਉਤਪਤੀ 2. ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਣ 3. ਵਿਨਾਸ਼

o ਨੌਂ ਦੇ ਦੁਗਣੇ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਸੰਪਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

o ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਠਾਰਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਯੋਗਾ ਦਰਸ਼ਨ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

o ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦਾ ਯੁੱਧ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਲੜਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ।

o ਪਾਂਡਵਾਂ ਤੇ ਕੌਰਵ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਡਵੀਜ਼ਨ ਸੀ, ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ 7 ਅਤੇ ਕੌਰਵਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਡਵੀਜ਼ਨ ਸਨ।

o ਮਹਾਂਭਾਰਤ, ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਭਵ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹਨ।

o ਅਛੂਤਾ :- ਜੋ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਨਾ ਥਿੜਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਛੂਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

o ਅਰ੍ਹੀਸੂਦਨ :- ਜੋ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰੇ।

o ਭਗਵਾਨ :- ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਪੂਰਣ ਸ਼ਕਤੀ, ਨੇਕੀ ਦਿਆਲਤਾ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਸ਼ੋਭਾ ਤਿਆਗ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਪਨ ਹੋਵੇ।

o ਗੋਵਿੰਦ :- ਜਿਹੜਾ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਹੈ।

o ਹ੍ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ :- ਅਨੁਭੂਤੀਆਂ, ਬੁੱਧੀਆਂ, ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਚੇਤਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ।

o ਜਗਨ ਨਿਵਾਸਾ :- ਸਰਵਲੌਕਿਕਤਾ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ।

o ਜਨਾਰਦਨ :- ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਭਗਤ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪਿਆਰਦੇ ਹਨ।

o ਕੇਸ਼ਵ :- ਜਿਸ ਦੇ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਕੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੇ ਜੋ ਤ੍ਰੈ ਲੋਕ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਵੇ।

o ਕੰਸ ਸੂਦਨ :- ਜਿਸ ਨੇ ਕੇਸਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।

o ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਾ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) :- ਜਿਸ ਦਾ ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਹੋਵੇ।

o ਜੋ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਾਵੇ।

o ਜੋ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮਣ ਹੈ।

o ਮਾਧਵ : ਜੋ ਲੱਛਮੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ।

o ਮਧੂ ਸੂਦਨ :- ਜਿਸ ਨੇ ਮਧੂ ਨਾਂ ਦੇ ਦੈਂਤ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

o ਪੁਰੁਸ਼ੱਤਮਾ :- ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਪੁਰਸ਼

○ ਵਾਰ੍ਸ਼੍ਣਯ :- ਜਿਹੜਾ ਵਰਸ਼ਨੀ ਕਬੀਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ।
○ ਵਾਸੁਦੇਵ :- ਵਸੁਦੇਵ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ, ਜੋ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਮੀਪ ਹੈ, ਅਟੱਲ ਹੈ।
○ ਵਿਸ਼੍ਣੁ :- ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ
○ ਯਾਦਵ :- ਜੋ ਯਾਦਵ ਕਬੀਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਵੇ
○ ਯੋਗੇ੍ਸ਼ਵਰ :- ਯੋਗ ਦਾ ਮਾਲਕ।

ਅਰ੍ਜੁਨ ਦੇ ਨਾਂ ਲਈ ਹੋਰ ਸੰਗਿਆਵਾਂ
○ ਅਨ੍ਯਹ :- ਜੋ ਪਾਪ ਰਹਿਤ ਹੈ।
○ ਅਰ੍ਜੁਨ :- ਜੋ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ।
○ ਭਾਰਤ ਰਿਸ਼ਭਹ :- ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ।
○ ਭਾਰਤ ਸਤਯਮ੍ :- ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਵ ਉੱਤਮ।
○ ਧਨੰਜਯਾ :- ਦੌਲਤ/ਧਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ।
○ ਗੁਡਾਕੇਸ਼ :- ਜਿਸ ਨੇ ਨੀਂਦ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।
○ ਕਪਿਧ੍ਵਜ :- ਜਿਸ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਾਂਦਰ ਹੈ।
○ ਕੌਂਤੇਯ :- ਕੁੰਤੀ ਪੁੱਤਰ।
○ ਕੀਰ੍ਤਿ :- ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਤਾਜ ਮੁਕਟ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਯਸ਼ ਕੀਰਤੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਰਗੀ ਹੋਵੇ।
○ ਕਰੁਣਾਦਨ :- ਕਰੁਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ।
○ ਕੁਰੁਕ੍ਸ਼ੇਤ੍ਰ :- ਕਰੂਆਂ ਤੀਰਥਾ ਵਿਚੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ।
○ ਮਹਾਬਾਹੋ :- ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਯੋਧਾ।
○ ਪਾਂਡਵ :- ਪਾਂਡੋ ਪੁੱਤਰ।
○ ਪ੍ਰਿਥਾ :- ਪ੍ਰਿਥਾ, ਕੁੰਤੀ ਪੁੱਤਰ।
○ ਪੁਰੁਸ਼-ਵਿਗ੍ਰਹ :- ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ।
○ ਸਵ੍ਯ ਸਾਚਿਨ੍ :- ਜੋ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਤੀਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ।

ਅੰਤਿਕਾ - III

ਗਰੰਥ - ਸੂਚੀ

ਮੂਲ-ਭੂਤ ਗਰੰਥ

○ The Bhagavad Gita ਸ਼੍ਰੀਮਦ੍ ਭਗਵਦ੍ ਗੀਤਾ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ) Commentry By Swami Chidbhava nanda. Published by Swami Sri Rama Krishna Tapovanam TIRUPPARAITTURAI, Distt. Tiruchirappalli Tamil Nadu. Edition Eights 1975.

○ ਸ਼੍ਰੀਮਦ੍ ਭਗਵਦ੍ ਗੀਤਾ - ਸਾਧਕ ਸੰਜੀਵਨੀ ਹਿੰਦੀ ਟੀਕਾ - ਸ੍ਵਾਮੀ ਰਾਮ ਸੁਖ ਦਾਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਗੀਤਾ ਪ੍ਰੈਸ - ਗੋਰਖਪੁਰ ਸੋਲਵਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਣ ਸੰਮਤ 2050

○ ਸ਼੍ਰੀਮਦ੍ ਭਗਵਦ੍ ਗੀਤਾ (ਧਰ੍ਮ ਵਿਗਿਆਨ ਭਾਸ਼੍ਯ ਅਧਿਆਇ 1-2) ਲੇਖਕ : ਬ੍ਰਹਮ੍ ਰ੍ਰਿਸ਼ਿ ਵਿਸ਼੍ਵਾਤ੍ਮਾ ਬਾਵਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਦਿਵ੍ਯਾ ਲੋਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਬ੍ਰਹਮ੍ ਰਿਸ਼ਿ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ ਪਿੰਜੌਰ - (ਹਰਿਆਣਾ) ਸੰਸ੍ਕ੍ਰਣ : ਪ੍ਰਥਮ 1995

○ The Bhagavat GITA - As it is by A.C. Bhaktivedavta Swami PRABHU PADA. Published by : Collier Books – A Division of Macmillan Publishing Co, inc. New York Fifth Edition 1974

○ ਸ਼੍ਰੀ ਮਦ੍ ਭ੍ਰਗਵਦ੍ ਗੀਤਾ - ਮਧੂਸੂਦਨ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਪ੍ਰਣੀਤ ਗੁਢਾਰ੍ਥ ਦੀਪਿਕਾ ਵ੍ਯਾਖ੍ਯੋਪੇਤਾ। ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼੍ਯਾਨੁਵਾਦਕਾਰ : ਡਾ. ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਐਮ.ਏ.ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਡੀ.ਲਿਟ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਚੌਖੰਭਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਤਿਸ਼੍ਠਾਨ ਦਿੱਲੀ - 110007, ਪ੍ਰਥਮ ਸੰਸ੍ਕਰਣ ਭਾਗ I-II- 1996।

○ ਸਹਾਇਕ ਗਰੰਥ

○ ਭਾਰਤੀ ਮਿਥਕ - ਕੋਸ਼ - ਹਿੰਦੀ ਡਾ. ਉਸ਼ਾ ਪੁਰੀ ਵਿਦ੍ਯ੍ਵਾਚਸ੍ਪਤਿ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ 23 ਦਰਿਆ ਗੰਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਪ੍ਰਥਮ ਸੰਸਕਰਣ 1985।

○ ਅਮਰ-ਕੋਸ਼, ਰਾਮਾ ਸ੍ਵਾਮੀ - ਟੀਕਾ ਸਹਿਤ, ਸੰਪਾਦਕ - ਪੰਡਿਤ - ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਚੌਖੰਭਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸੀਰੀਜ਼ ਆਫਿਸ ਵਾਰਾਣਸੀ 1970।

○ ਮਹਾਭਾਰਤ - ਵੇਦਵ੍ਯਾਸ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੰਸਕਰਣ ਭਾਗ I-XIX ਭੰਡਾਰ ਕਰ ਔਰਿਏਂਟਲ ਰਿਸਰਚ ਇੰਸਟੀਟਯੂਟ ਪੂਨਾ।

○ ਸ਼ਬਦ ਸਾਗਰ : ਐੱਚ.ਐੱਚ. ਵਿਲ੍ਸਨਸ੍ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ। ਸੰਪਾਦਕ ਪੰਡਿਤ ਕੁਲਪਤਿ ਜੀਵਾ ਨੰਦ ਵਿਦਿਆ ਸਾਗਰ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਆਸ਼ੁਬੋਧ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਤਥਾ ਨਿਤ੍ਯ ਬੋਧ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਕਲਕੱਤਾ - 1900

○ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼ - ਲੇਖਕ ਵਾਮਨ ਸ਼ਿਵ ਰਾਮ ਆਸ਼ਟੇ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ। ਦਿੱਲੀ 1973

○ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਵੀ.ਐਸ. ਆਸ਼ਟੇ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ। ਦਿੱਲੀ 1963

○ New Larousse Encyclopedia of Mythology - The Hamlyn Publishing Group Limited London. Eighteenth imression 1984

○ ਸ਼੍ਰੀਮਦ੍ ਭਗਵਦ੍ ਗੀਤਾ ਧਰ੍ਮ ਵਿਗ੍ਯ੍ਾਨ ਭਾਸ਼੍ਯ ਅਧ੍ਯਾਯ : 1-2
ਬ੍ਰਹਮ ਰ੍ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਸ਼੍ਵਾਤ੍ਮਾ ਬਾਵਰਾ, ਦਿਵ੍ਯਾਲੋਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਸ਼ੀ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ। ਪਿੰਜੌਰ (ਹਰਿਆਣਾ) ਫੋਨ : 01733-65170।
ਸੰਸਕਰਣ : ਪ੍ਰਥਮ
ਨਵ ਸੰਵਤ੍ 2092 ਸਨ 1995

○ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੂਚਨਾ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਪੀਅਾਂਤਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਾਧਨ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਹਨ :-
○ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅੱਧੇ ਅੱਖਰ ਲਈ ਹਲੰਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਚਿੰਨ ੍ ਹੈ।
○ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਜਦ ਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉੱਪਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਰ ਅੱਖਰ ਹੇਠਾਂ ਵਰਤ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹਲੰਤ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
○ ਜਦੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪਾਂਤਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਪੈਰ ਵਿਚ ਰ ਪਾ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਸਿਹਾਰੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਲਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਧ੍ਰਸ਼ਟਾਰ੍ਸ਼ਟਰ = ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ।
○ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਪੇਟ ਪਾਟਵੇਂ ਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼੍ਹ ਰੂਪ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ।
○ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀਕਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਰ੍ਜੁਨ ਲਈ ਅਰਜਨ ਕ੍ਰਸ਼ਣ ਲਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਲਈ ਖਿਮਾ ਆਦਿ।
○ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਪੀ ਅੰਤਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸਵਾਮੀ ਚਿਦਭਵਾ ਨੰਦ ਦੇ ਗਰੰਥ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ) ਦਾ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਲੌਕਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਨ।